

JEVREJSKI ISTORIJSKI MUZEJ
SAVEZA JEVIJEJSKIH OPSTINA
JUGOSLAVIJE — BEOGRAD

JEWISH HISTORICAL MUSEUM
OF THE FEDERATION OF JEWISH
COMMUNITIES IN YUGOSLAVIA
BEOGRAD

BEN-CVI INSTITUT
HEBREJSKOG UNIVERZITETA
JERUSALIM

BEN-ZVI INSTITUTE
OF THE YAD IZHAK BEN-ZVI
AND THE HEBREW UNIVERSITY
JERUSALEM

POSLOVICE I IZREKE
SEFARDSKIH JEVREJA BOSNE I HERCEGOVINE

PROVERBS AND SAYINGS
OF THE SEPHARDI JEWS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

IZDAVAČ: SAVEZ JEVIJEJSKIH OPSTINA JUGOSLAVIJE
PUBLISHED BY THE FEDERATION OF JEWISH COMMUNITIES IN YUGOSLAVIA
BEOGRAD 1976.

Izdavač
Publisher

Savez jevrejskih opština Jugoslavije
Beograd, 7. jula 71 a/III

Glavni i odgovorni urednik
Editor-in-chief

Žamila Kolonomos

Redakcija
Editorial Board

Žamila Kolonomos
Dr Lavoslav Kadelburg
Dr Vidosava Nedomački
Luci Petrović

Recenzent
Reviewer

Dr Lavoslāv Kadelburg

Prevod
Translation

Dr Josip Presburger (engleski — English)
Mordehai Mevoraḥ, Mordehai Koen (hebrejski — Hebrew)

Tehnički urednik
Technical editor

Iso Baruh

Likovna obrada
Artistic contributions by

Jovan Ćurčić, akademski slikar — painter

Štamparija
Printed by

»Srboštampa«
Beograd, Dobračina 6—8

Tiraž: 1500 primeraka
Printed in 1500 copies
Beograd, 1976.

JEVREJSKI ISTORIJSKI MUZEJ

SAVEZA JEVREJSKIH OPSTINA
JUGOSLAVIJE — BEOGRAD

BEN-CVI INSTITUT

HEBREJSKOG UNIVERZITETA
JERUSALIM

JEWISH HISTORICAL MUSEUM

OF THE FEDERATION OF JEWISH
COMMUNITIES IN YUGOSLAVIA
BEOGRAD

BEN-ZVI INSTITUTE

OF THE YAD' IZHAK BEN-ZVI
AND THE HEBREW UNIVERSITY
JERUSALEM

POSLOVICE I IZREKE

SEFARDSKIH JEVREJA BOSNE I HERCEGOVINE

PROVERBS AND SAYINGS

OF THE SEPHARDI JEWS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

IZDAVAČ: SAVEZ JEVREJSKIH OPSTINA JUGOSLAVIJE
PUBLISHED BY THE FEDERATION OF JEWISH COMMUNITIES IN YUGOSLAVIA
BEOGRAD 1976.

SADRŽAJ
CONTENTS

Uvod	3
<i>Introduction</i>	15
Predgovor	9
<i>Preface</i>	21
Biografski podaci o autorima zbirki	13
<i>Biographical Data on the Authors of Collections</i>	24
Poslovice i izreke	29
<i>Proverbs and Sayings</i>	29

Napomena:

Hebrejski tekst Uvoda, Predgovora i Biografskih podataka o autorima zbirki štampan je posle Poslovice i izreka.

Note:

The Hebrew text of the Introduction, Preface and Biographical Data on the Authors of Collections follows the text of the Proverbs and Sayings.

U V O D

Zbirku poslovice i izreka sefardskih Jevreja Bosne i Hercegovine, objavljujemo sa željom da se očuva njihovo folklorno blago i doprinese da se s njim upozna širi krug čitalaca, kao i zainteresovani naučnici.

* * *

Posle izгона iz Španije i Portugalije deo jevrejskog stanovništva se nastanio u većim gradovima turske imperije, koja je tada obuhvatala i delove današnje Jugoslavije: deo Srbije, Makedonije, Bosne i Hercegovine, a nastanili su se takođe i u gradovima Dalmacije. U nekim od tih oblasti postojale su već mnogo starije male jevrejske zajednice. O tome svedoče arheološki nalazi koji potiču još iz prvih vekova naše ere (Solin, Senj, Brač, Stobi) ili kazivanja srednjovekovnih putopisaca. Benjamin iz Tudele iz XII veka pominje da je tada bilo Jevreja u Bitoli, Skopju, Ohridu i Strugi. Iz popisa biskupskih dobara u Splitu iz 1397. godine može se videti da je u tom gradu postojala tada sinagoga.

U XVI i XVII veku postoje organizovane jevrejske sefardske opštine u Sarajevu, Dubrovniku, Splitu, Beogradu, Skopju, Bitoli, Nišu, Smederevu. Kasnije se formiraju sefardske opštine u Travniku, Mostaru, Banjaluci i drugim gradovima Bosne i Hercegovine, kao i u Srbiji i Makedoniji. Negde postoje uporedo i aškenaske opštine — u Sarajevu i Beogradu, zatim, u Zagrebu je uz veću aškenasku opštinu od preko 9000 članova 1941. postojala i sefardska opština sa oko 420 članova, isto tako i u Zemunu. U severnom delu Srbije — Vojvodini, zatim u severnim i zapadnim oblastima Hrvatske i u Sloveniji, formirane su skoro isključivo aškenaske opštine.

Najstarija i najbrojnija po članstvu jevrejska opština u Bosni i Hercegovini je sarajevska. Godine 1779. je u Sarajevu živelo 1070 Jevreja; popisom iz 1911. godine utvrđen je broj od 5000 Jevreja, a pred drugi svetski rat tamo je živelo 8114 Jevreja (7054 Sefarda i 1060 Aškenaza, prema popisu iz 1940. g.), od ukupno oko 14.500 Jevreja koliko ih je živelo na teritoriji Bosne i Hercegovine. Sarajevo je postao jedan

od važnih ekonomskih i kulturnih centara sefardskih Jevreja na Balkanu.¹⁾

U periodu između dva svetska rata bilo je na teritoriji Jugoslavije 117 jevrejskih opština, od kojih su 36 bile sefardske sa 27.823 člana (prema popisu iz 1940. godine)²⁾

U periodu 1918—1941. godine bosanski Jevreji osnovali su 26 industrijskih preduzeća, razvili trgovinu i zanatstvo, osnovali 8 knjižara, nekoliko izdavačkih kuća i dve štamparije. U slobodnim profesijama afirmisali su se kao lekari, advokati, veterinari, građevinski inženjeri i agronomi.

U kulturnom životu Bosne i Hercegovine Jevreji imaju zapaženo učešće. Oni osnivaju i svoja društva: La Benefolencia, La Humanidad, La Gloria, La Lira, koja pored društvenih i humanitarnih aktivnosti, doprinose razvijanju kulturno-prosvetnog i umetničkog života Jevreja u Bosni, pored jevrejskih škola koje su bile osnovane u većim opštinama.

Iz redova istaknutih javnih, naučnih i kulturnih radnika pomenućemo Isaka Samokovliju, pesnika i pripovedača, Kalmija Baruha, filologa i književnog kritičara, Marsela Šnajdera, filozofa, Hajima Alkalaja, književnog kritičara i esejistu, zatim likovne umetnike Daniela Kabilja, Daniela Ozmu i Josifa Levija Monsina.³⁾

U naprednom radničkom i omladinskom pokretu naroda Jugoslavije, i naročito u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945. učestvovali su aktivno i jugoslovenski Jevreji, među kojima i brojni pripadnici jevrejske zajednice Bosne i Hercegovine.

Ratovi i progoni su uništavali zajedno s jevrejskim životom i njihova materijalna dobra, istorijske spomenike, umetnička i naučna dela, knjige, rukopise i arhive.

U toku nacističke okupacije Jugoslavije, sa posebnom žestinom su se nacisti okomili na jevrejske zajednice, u nameri da im unište svaki trag. Od oko 82.000 Jevreja, koliko je živelo na teritoriji Jugoslavije 1941. godine, ubijeno je oko 67.000. Srušeno je ili demolirano preko stotinu

¹⁾ Kalmi Baruh, *Esaji i članci*, Sarajevo 1952; Samuel Pinto, *Položaj bosanskih Jevreja pod turakom vladavinom*, Jevrejski almanah 1954, Beograd, str. 48—59; Samuel Pinto, *Prosvjetne prilike bosanskih Jevreja za turske vladavine*, Jevrejski almanah 1955—1956, Beograd, str. 29—47; . . . *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, 1566—1966*, Sarajevo 1966; . . . *Spomenica 50 godina Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije*, Beograd 1969; Moric Levi, *Sefardi u Bosni*, Beograd 1969, (preštampano izdanje iz 1926. god.); Kalmi Baruh, *Izabrana djela*, Sarajevo 1972.

²⁾ *Spomenica 50 godina Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije*, Beograd, 1969. g.

³⁾ *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1566—1966.

sinagoga, zaplenjene su ili uništene arhive jevrejskih opština, zbirke relikvija i biblioteke.

Danas u SFR Jugoslaviji ima 30 jevrejskih opština, u koje je zajedno učlanjeno 5696 Sefarada i Aškenaza. Sve većom upotrebom jezika sredine u kojoj žive, prirodno dolazi do sve bržeg osiromašenja ladina koje jugoslovenski Sefardi još znaju. Jezik Španije XIV i XV veka, kojim su se Jevreji vekovima služili, jezik koji se ističe bogatstvom rečnika i izraza, na koji su prevedena mnoga dela, među kojima i Biblija, danas se u ovoj sredini održava samo kod pojedinaca. O rasprostranjenosti ladina u svetu govori podatak da su se tim jezikom služili, a negde još uvek služe, sefardski Jevreji u Severnoj Africi, Turskoj, Grčkoj, Jugoslaviji, Bugarskoj, Rumuniji, Izraelu, Francuskoj, Italiji, Engleskoj, SAD i Latinskoj Americi. Novim generacijama ladino je sve ređe govorni jezik.

Folklorno bogatstvo Sefarada se sve manje prenosi usmenim predanjem. Zato je neophodno to dragoceno narodno stvaralaštvo sačuvati sakupljanjem i objavljivanjem sefardskih poslovice i izreka i snimanjem starih sefardskih pesama i romansi.

Poslovice Sefarada obiluju u poukama za moralno-etičke norme života u porodici i široj zajednici i običajima punim ljudskih vrednosti. Za svaku situaciju u životu postojala je odgovarajuća poslovice.⁴⁾

Poslovice i izreke španskog porekla karakteristične su po bogatstvu, živopisnosti i muzikalnosti jezika i izraza. Manji deo poslovice i izreka crpljen je iz verskog života i protkan je hebrejskom leksikom, npr.: aynarah, bedaħaim, beraħa, seħel, ĥamin, ĥamor, mazal, šabat.

Novi uslovi života Sefarada, sve više privrednih i kulturnih kontakata sa narodima drugih jezičnih područja, školovanje novih generacija u raznim kulturnim centrima, razvoj nauke i tehnike, doprineli su izvesnom prodoru turskih, grčkih, francuskih, italijanskih i slovenskih reči u ladino. Veoma malo strane leksike je doživelo španjolizaciju, što je olakšalo njihovo širenje u svakodnevnom govoru, pa i upotrebljavanje u pojedinim poslovicama i izrekama. Poslovice i izreke u upotrebi kod Jevreja Bosne i Hercegovine su slične poslovicama i izrekama u drugim jevrejskim zajednicama, no ima i takvih koje su tokom vremena

⁴⁾ Dr Samuel Kamhi — Jezik, pesme i poslovice bosansko-hercegovačkih Jevreja Sefarada, Spomenica 1566—1966, str. 114.

dobile nove elemente, koji dočaravaju ne samo kolorit govora bosanskih Jevreja, no i sredine u kojoj su se upotrebljavale i negovale.

Iste poslovice i izreke javljaju se u više varijanti, čak i kada dolaze iz istih krajeva, ali od različitih osoba, što se može uočiti i u ovoj zbirci. Ona sadrži 1187 poslovice i izreka, sređenih po azbučnom redu, no to ne umanjuje utisak bogatstva tematike koju obuhvataju. Neke oblasti po kojima bi se mogle klasificirati ove poslovice i izreke po sadržini i smislu, bile bi: odnosi roditelja i dece, svekrve i snahe, starih i mladih, mlade i mladoženje, braće, odnosa s poslodavcima, među susedima; poslovice koje iskazuju prijateljstvo, poštovanje, ljubav, ili govore o napretku, sposobnosti, vrednoći, dobroti, skromnosti, pravdi, pobožnosti, iskustvu, strpljenju, iskrenosti, nadi, želji, lepoti, čistoći, zdravlju, sili, ugledu, gordosti, sudbini, obazrivosti, štedljivosti, rasipništvu, tvrdičluku, lakomosti, tvrdoglavosti, nepravdi, lenjosti, ljubomori, zavisti, sebičnosti, nezahvalnosti, preterivanju, zlobnosti, podmuklosti, ironiji, korupciji, laži, protekciji, siromaštvu i bogatstvu.

. . .

Do sada je bilo više poduhvata za sakupljanje poslovice i izreka, no ova zbirka je prva koja se izdaje u ovom obimu i u posebnom izdanju. Najviše poslovice i izreka zabeleženo je u časopisima iz oblasti lingvistike. Tako u *Revue Hispanique* iz 1895. godine nalazimo poslovice Foulche Delbosc.⁵⁾ U istom časopisu iz 1897. godine M. Kayserling objavljuje zbirku poslovice sakupljenih od A. S. Daviča iz Beograda,⁶⁾ a u časopisu iz 1902. godine objavljene su poslovice iz zbirke A. Galanté.⁷⁾ Izvestan broj poslovice Sefarda iz Turske objavljen je u *Zeitschrift für Romanische Philologie* iz 1900. godine iz zbirke A. Danona.⁸⁾ Osvrt na neke poslovice iz Bukurešta daje M. Sala.⁹⁾ Dr Šemuel Romano, u studiji o temama sefardskih poslovice objavljenju u Omanutu citira 215 poslovice.^{9a)}

⁵⁾ Foulche-Delbosc, *Proverbes Judéo-espagnols*, *Revue Hispanique* II (1895) str. 313—352.

⁶⁾ Kayserling M. *Quelques proverbes Judéo-espagnols*, *Revue Hispanique* IV (1897) str. 82.

⁷⁾ Galanté, A., *Proverbes Judéo-espagnols*, *Revue Hispanique* IX (1902), str. 440—454.

⁸⁾ Danon A. *Proverbes Judéo-espagnols de Turquie* — *Zeitschrift für Romanische Philologie*, XXXVII — (1900) str. 72—86.

⁹⁾ Sala, M. *Algunas observaciones lingüísticas sobre los refranes judeo-espagnoles de Bucarest*, *Recueil d'Études Romanes*, Bukurešt 1959.

^{9a)} Omanut, mjesecnik jevrejske kulture, Zagreb, god. IV br. 6—8, juni-avgust 1940, str. 97—115.

U Godišnjaku jevrejske zajednice Bugarske, Isak Moskona objavljuje rad o nekim pitanjima ponavljanja reči u poslovicama i izrekama Jevreja na Balkanu.¹⁰⁾ U Almanahu Saveza jevrejskih opština Jugoslavije 1957—1958, S. Pinto objavljuje uz kraći komentar 210 poslovice sa prevodom na srpskohrvatski jezik.

U Bosni je bilo još pre drugog svetskog rata pokušaja da se sakupe poslovice. Nadrabin Moric Levi i Kalmi Baruh iz Sarajeva i rabin Daniel Danon iz Travnika sastavili su značajne zbirke poslovice i izreka bosanskih Jevreja. Uz izuzetak zbirke Daniela Danona, one nisu bile izdate i u poslednjem ratu je većina izgubljena.

Poslovice i izreke Jevreja iz Bosne i Hercegovine koje sada objavljujemo sakupili su višegodišnjim radom prof. dr Samuel Pinto (1886 — 1957), rabin Daniel Danon (1888—1942) i Avram Pinto, profesor istorije.

Manji broj poslovice nepoznatih sakupljača uključen je u ovo izdanje, jer potiču sa istog područja. Sa velikim strpljenjem su svi ovi autori beležili tokom niza godina poslovice i izreke koje su čuli u sredinama u kojima su živeli.

Rukopis svih ovih zbirki stručno su obradili saradnici Instituta Ben Cvi Hebrejskog univerziteta u Jerusalimu, koji se bavi proučavanjem kulturnog nasleđa orijentalnih i sefardskih Jevreja.

Ovo izdanje na svoj način oživljava uspomenu na mnoge hiljade Jevreja čiji su deo folklornog blaga bile ove poslovice i izreke. Čitajući ih, sećamo se i svog detinjstva, roditelja, prijatelja i sunarodnika koji su nestali u vihoru ratova i progona.

Verujemo da će ova knjiga dati podstrek za dalje sakupljanje i izdavanje narodnih umotvorina, dok još ima ljudi koji neguju sefardsko folklorno nasleđe.¹²⁾

Zbirka poslovice i izreka bosansko-hercegovačkih Sefarada, predstavlja istovremeno nov prilog daljem izučavanju bogate i raznovrsne kulture naroda Jugoslavije.

Ž. Kolonomos

¹⁰⁾ Godišnik, VI Opštestvena kulturno-prosvetna organizacija na Evreite NR Bugaria — Sofija 1973, str. 105.

¹¹⁾ Pinto S.: Španjolske izreke i poslovice bosanskih Sefarada, Jevrejski Almanah, 1957—1958, Beograd, str. 29.

¹²⁾ Jevrejski Istorijski muzej u Beogradu ima pripremljenu za štampu još i tematski sistematizovanu zbirku poslovice Sefarada iz Bitole i Skopja. Autor ove zbirke, Ž. Kolonomos, predala je muzeju i prvu zbirku priča sefardskih Jevreja iz istih krajeva. Koliko nam je poznato, u svetu još nije izdata zbirka sefardskih narodnih priča, sem nekoliko priča iz Bitole koje je zabeležila C. M. Crews. (Prim. red.).

Sefardske žene u čaršiji
Sephardi women in the market

P R E D G O V O R

Ovo izdanje sadrži poslovice, izreke i idiome koji su upotrebljavani u jevrejskom španskom dijalektu u Jugoslaviji, i to, u Bosni i Hercegovini. Sastavljeno je iz nekoliko zbirki koje se čuvaju u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu, i poslate su radi obrade Ben-Cvi institutu u Jerusalimu.

Osnovni materijal sadrži sledeća dokumenta:

a) tri male zbirke nepoznatih autora, od kojih dve pisane rukom, a treća mašinom;

b) zbirku Avrama Pinta u rukopisu;

c) zbirku Daniela Danona (u rukopisu i prepisu mašinom koja je u nastavcima objavljivana u nedeljnom sarajevskom jevrejskom listu »Jevrejski glas« br. 27, 28 i 29 1929. i br. 19, 20. i 21. od 1930. godine);

d) zbirku Samuela Pinta (u rukopisu, delom objavljenu u »Jevrejskom almanahu 1957—1958«, Beograd, str. 29—48).

Ovakve zbirke iziskuju pre izdavanja temeljne pripreme, što podrazumeva pregled ranije objavljenih materijala, odabiranje onog što je za objavljivanje i sistematizaciju sa komentarima. Pokazalo se da je to zasada nemoguće. Pošto je, međutim, materijal sam po sebi dragocen, odlučeno je da se objavi takav kakav je samo uz sređivanje po alfabetu i odstranjivanje dupliranja.

Povodom problema koji su se pojavili u vezi sa ovim rukopisom može se reći:

1. Mnogi izrazi i poslovice pojavljuju se u ne samo jednoj od pomenutih zbirki. Verzije su često identične, ali se ponekad neznatno razlikuju, bilo u sintaksi, bilo u stilizaciji (sinonimi kao **asta que — fin que**, ili, **loco — nesio — azno** itd.), a ponekad u oboma.

2. Tekstovi su bili ispisani latinicom, bez naučnih pretenzija ili primene strogih ortografskih pravila. Tako, jedan te isti sakupljač beleži glas ž, znakom ž, dz ili dj, iako se ovo poslednje slovo jednako dobro koristi za glasove d+j.

To ponekad stvara zabunu jer, na primer, i **gente** i **diente** mogu da se napišu kao **djente**. Isto važi i za skupine **c** i **ch**; **k** i **q**; **d** i **dz**; kao i **s** i **z**, kada su između samoglasnika. Sva ta slova korišćena su nedosledno.

Na interpretaciju samoglasnika delovalo je nesigurno razlikovanje **a** od **e**, **e** od **i** i **o** od **u**, zavisno od toga da li je samoglasnik naglašen ili nije, što može da se zapazi i kod leonskog dijalekta i portugalskog jezika; izgleda da je taj proces specifičan za jevrejski španski u Bosni, Makedoniji i drugim delovima Jugoslavije. To izaziva izvesno poimanje doslednosti, usled čega je teško osloniti se na ovaj materijal u fonetskim i dijalektološkim izučavanjima.

Najzad, ove zbirke sadrže takođe izvestan broj izreka (na pr. **bueno/a como el pan**) ili složenih izraza (na pr. **oreja de mercader**) koji se ne mogu uvek smatrati idiomima.

Mi smo se pre svega trudili da u ovom izdanju usaglasimo pravopis sakupljača. Za suglasnike, prihvatili smo sistem pisanja usvojen na Konferenciji romanske filologije održane u Bukureštu 1968. godine, koji omogućava da se što je više moguće približimo savremenom španskom pravopisu. U pogledu samoglasnika odlučili smo se, tamo gde se izvorni materijal isuviše razlikovao, za one koji se sada upotrebljavaju u španskom.

Pored navedenog, treba istaći još i sledeće:

a) Pošto se pojavljuje i **mucho** i **muncho** opredelili smo se za jednoobrazno **mucho**.

b) S obzirom na to da postoji izvesno mešanje **sos** sa **soš** kada se upotrebljava za drugo lice jednine u indikativu prezenta, mi smo dosledno zadržali **sos** jer je **soš** drugo lice množine.

c) U nekim slučajevima pribegli smo upisivanju oštrog akcenta kako bismo izbegli zabunu između:

- futura u indikativu i prezenta u konjunktivu prve konjugacije (**cantaré** — **cantare**, ili **cantará** — **cantara**);
- hiatus, kao kod **gudio** i diftonga, kao kod **gudio**;
- prezenta i preterita: **cantó** — **canto**.

Pošto je pravopis usaglašen, poslovice i izreke su bile sređene po abecedi i za svaku je označeno iz čije su zbirke. U dnu stranice ukazano je na poslovice i izreke istog smisla pozivanjem na njihove brojeve.

Zadržani su takođe složeni izrazi (obeleženi jednom zvezdicom) i izreke (obeležene dvema zvezdicama).

Nadamo se da će ova zbirka, priključena takva kakva je već poznatim jevrejsko-španskim poslovicama obezbediti izvesnu građu za dalje proučavanje života i jezika balkanskih Jevreja.

Ovu zbirku je pripremila za štampu Judit Fastovski koristeći savete u lingvističkim pitanjima profesora Šlomoa Moraga. Za Jevrejski istorijski muzej u Beogradu, na pripermi rukopisa je radila Žamila Kolonomos.

Institut Ben-Cvi

IZGOVOR SUGLASNIKA

c	izgovara se kao s (ispred e, i); kao k (ispred a, o, u)
ch	izgovara se kao č
g	izgovara se kao g (ispred a, o, u); kao đ (ispred e, i)
gu	izgovara se kao g (ispred e, i)
güe	izgovara se kao gue
ğ	izgovara se kao dž
ħ	izgovara se kao grleno h (špansko j, hebrejsko ħet)
ĵ	izgovara se kao ž
ll	izgovara se kao j
q	izgovara se kao k (hebrejsko kaf)
rr	izgovara se kao francusko r
ş	izgovara se kao s (hebrejsko şade)

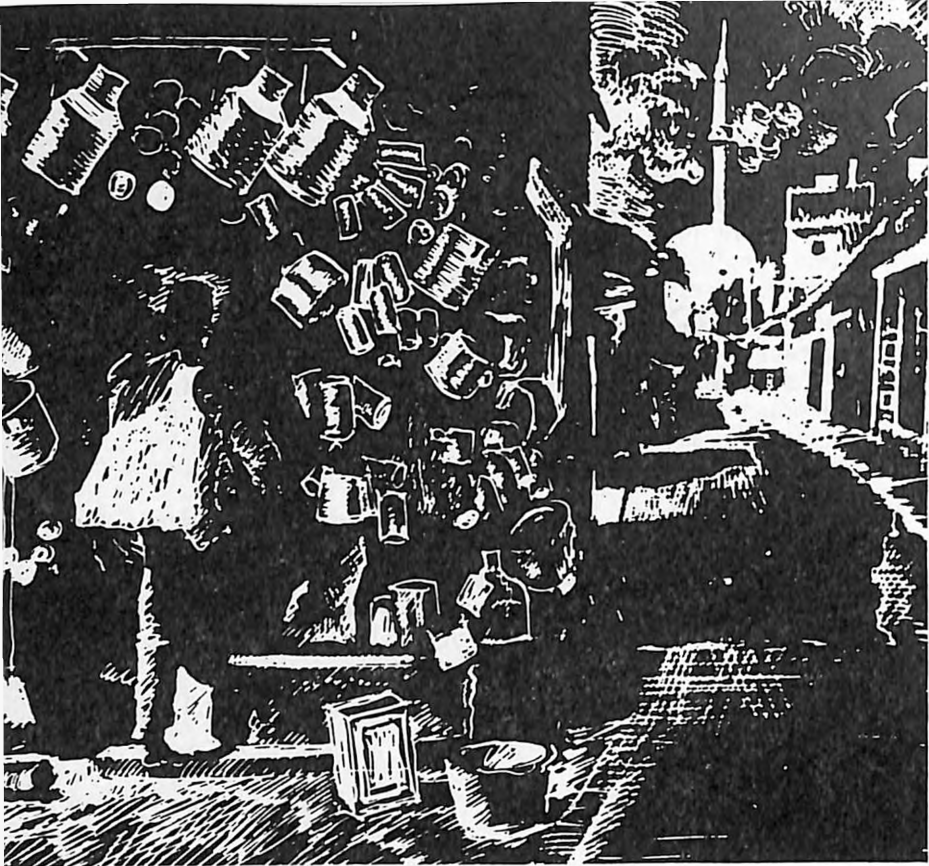
OZNAKE UZ POSLOVICE

A, B, C — nepoznati autori zbirke
AP — zbirka Avrama Pinte
DD — zbirka Daniela Danona
SP — zbirka Samuela Pinte

Id. — isto

V. — vidi

V.a. — vidi takođe

Jevrejska limarska radnja u Sarajevu
The Jewish tin-smith's shop

Biografski podaci o autorima zbirki

Dr Samuel B. Pinto (1886—1957)

Rodio se u Sarajevu 10. avgusta 1886. godine. Klasičnu gimnaziju završio je u Sarajevu, a pravne nauke je studirao u Beču, Pragu i Zagrebu. Doktorsku titulu je stekao na zagrebačkom Pravnom fakultetu 1912. godine. Do 1941. godine bio je advokat u Sarajevu. Bio je aktivan član redakcije jevrejskih listova »Židovska svijest«, »Jevrejski život«, i »Jevrejski glas«, potpredsednik potpornog društva »La Benevolencia« i predsednik sefardske opštine u Sarajevu. Posle drugog svetskog rata radio je u komisiji za istraživanje ratnih zločinaca i napisao knjigu o zločinima izvršenim nad Jevrejima Bosne i Hercegovine za vreme nacističke okupacije.

Posebno se zalagao u prikupljanju sefardskih romansi i poslovice. U »Jevrejskom almanahu« objavljeni su njegovi radovi: »Položaj bosanskih Jevreja pod turskom vladavinom« i »Španske izreke i poslovice bosanskih sefarada«. U časopisu »Medicinski arhiv« objavio je rad »Jevrejski hećimi i atari u Bosni u tursko doba«.

Bio je pravni savetnik u Skupštini N. R. Bosne i Hercegovine.

Daniel Danon (1888—1942)

Rođen u Sarajevu 1888. godine gde je završio »ješivu« i zatim bio učitelj veronauke. Kasnije je bio rabin u Tuzli, Travniku i Sarajevu. Aktivno je sarađivao u listovima i časopisima »Jevrejski glas«, »Židovska svijest« i »Jevrejski almanah«. Bio je dobar poznavalac ladina i neumoran sakupljač materijala sefardskog folklor: poslovice, izreke, romansi, običaja. Pisao je pesme i druga manja književna dela na ladinu, koja nisu objavljena.

Za vreme drugog svetskog rata do 1942. godine ilegalno je živio u Sarajevu čuvan od jedne muslimanske porodice, ali su ga ustaše otkrili prilikom jedne racije i odveli u zloglasni logor Jasenovac gde je ubijen.

Avram Pinto

Rodio se u Bihaću 1903. godine gde je završio klasičnu gimnaziju. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radio je kao profesor gimnazije i prosvetno-pedagoški savetnik. Bio je aktivan član raznih jevrejskih društava. Osnivač je sefardskog akademskog društva »Esperansa« i njen počasni predsednik. Sarađivao je u mnogim jevrejskim listovima i časopisima koji su izlazili u Jugoslaviji pre II svetskog rata i sada u »Jevrejskom almanahu« i »Jevrejskom pregledu«. Objavio je više članaka iz istorije sefardskih Jevreja. Prikuplja razne materijale iz oblasti folklor Sefarada, među kojima i poslovice i izreke. Živi u Sarajevu.

Staro Jevrejsko groblje u Sarajevu
The Old Jewish cemetery in Sarajevo

INTRODUCTION

We are publishing this collection of proverbs and sayings of the Sephardi Jews of Bosnia and Herzegovina with the desire to preserve their treasure of folklore and to make it available to a wider public as well as to interested scholars.

* * *

After the expulsion from Spain and Portugal, some of the Jews settled down in the larger cities of the Turkish Empire which then also ruled certain areas of present-day Yugoslavia: part of Serbia, Macedonia and Bosnia and Herzegovina. A certain number of these Jews settled in the cities of Dalmatia. In some of these centers much older small Jewish communities were already in existence; this is attested by archaeological findings dating back to the first centuries C. E. (Solin, Senj, Brač, Stobi), and by the accounts of medieval travelers. Benjamin of Tudela (12th century) mentions Jews in Bitola, Skopje, Ohrid and Struga. The list of the properties of the bishop of Split in 1397 shows that there was then a synagogue in the city.

In the XVI and XVII centuries organized Sephardi communities existed in Sarajevo, Dubrovnik, Split, Belgrade, Skopje, Bitola, Niš and Smederevo. Later on, communities were organized in Travnik, Mostar, Banja Luka and in other cities of Bosnia and Herzegovina, and of Serbia and Macedonia. In some cities there were both Ashkenazi and Sephardi communities, as in Sarajevo and in Belgrade. In Zagreb, in addition to the large community of Ashkenazim numbering over 9,000 members, there was a smaller Sephardi one with 420 members, and similarly in Zemun. In the northern part of Serbia, in Vojvodina, and in the northern and western regions of Croatia and Slovenia practically all the communities were Ashkenazi.

The oldest Jewish community in Bosnia and Herzegovina was that of Sarajevo, which was also the largest. In 1779

there were 1,070 Jews living in Sarajevo. According to the census of 1911 they then numbered 5,000, while on the eve of World War II out of a total of 14,500 Jews in Bosnia and Herzegovina, 8,114 lived in Sarajevo (7,054 Sephardim and 1,060 Ashkenazim, according to the census of 1940). Sarajevo became one of the important economic and cultural centers of Sephardi Jews in the Balkans.¹⁾

Between the two world wars there were 117 Jewish communities in Yugoslavia, of which 36 were Sephardi with a total of 27,823 members (according to the census taken in 1940).²⁾

From 1918—1941 the Jews of Bosnia built 26 industrial plants, developed trade and artisanship, opened eight bookshops, a number of publishing houses and two printing establishments. Jews also made their mark as physicians, lawyers, veterinarians, architects and agronomists.

In the cultural life of Bosnia and Herzegovina the Jewish contribution was considerable. They had also their own societies: La Benevolencia, La Humanidad, La Gloria, La Lira. In addition to social and humanitarian activity these societies also contributed to the cultural and educational life of the Jews of Bosnia. They worked in conjunction with the educational efforts of the Jewish schools which existed in the larger communities.

Some outstanding names among Bosnian Jews were Isak Samokovlija, poet and writer of short stories, Kalmi Baruh, philologist and literary critic, Marcel Šnajder, philosopher, Hajim Alkalaj, critic and essayist, and painters and sculptors such as Daniel Kabiljo, Daniel Ozmo and Josif Levi Monsino.³⁾ The Yugoslav Jews, among whom many from Bosnia and Herzegovina, took an active part in the progressive working class and youth movements of the peoples of Yugoslavia and particularly in the peoples liberation struggle from 1941 through 1945.

¹⁾ Kalmi Baruh, *Esaji i članci*, Sarajevo 1952; Samuel Pinto, *Položaj bosanskih Jevreja pod turskom vladavinom*, Jevrejski almanah 1954, Beograd, pp. 48—59; Samuel Pinto, *Prosvjetne prilike bosanskih Jevreja za turske vladavine*, Jevrejski almanah 1955—1956, Beograd, pp. 29—47; . . . *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu 1566—1966*, Sarajevo 1966; . . . *Spomenica 50 godina Saveza jevrejskih opština Jugoslavije*, Beograd 1969; Moric Levi, *Sefardi u Bosni*, Beograd 1969, (reprinted as published in 1926.); Kalmi Baruh, *Izabrana djela*, Sarajevo 1972.

²⁾ . . . *Spomenica 50 godina Saveza jevrejskih opština Jugoslavije*, Beograd 1969.

³⁾ . . . *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1966.

Wars and persecutions have destroyed not only the Jewish population but also historic monuments, artistic and scientific works, books, manuscripts and archives. The Nazis, while occupying Yugoslavia, set themselves in particular against the Jewish communities with a view to eliminating every trace of their existence. Of the 82,000 Jews living in Yugoslavia in 1941, as many as 67,000 were killed. Over 100 synagogues were destroyed or demolished. The archives, the collections and the libraries of the Jewish communities were confiscated or done away with.

There are today 30 Jewish communities in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia with a total membership (both Sephardim and Ashkenazim) of 5,696. With the ever wider use of the language current in their area of domicile, Ladino, which the Yugoslav Sephardim still know, is increasingly losing ground. The language of Spain in the XIV and XV centuries, used for centuries by Jews, a language so rich in vocabulary and mode of expression, and into which many works, including the Bible, were translated, is now used only by certain individuals in this community. How widespread Ladino once was is clearly indicated by the fact that it was, and still is to some extent, being used by Sephardim in North Africa, Turkey, Greece, Yugoslavia, Bulgaria, Rumania, Israel, France, Italy, England, the USA and Latin America. But it has become less and less a language spoken by the new generation.

* * *

As the oral transmission of Sephardi folklore is diminishing, it is necessary to preserve this valuable product of popular creativity. The collection and publication of Sephardi proverbs and sayings, the recording of Sephardi songs and romances, should help to preserve some of these treasures. The proverbs of Sephardim abound in moral teachings with regard to both the ethics of family life and to those of the wider society and to customs embodying human values. There was a proverb at hand for practically every situation in life.⁴⁾

⁴⁾ Dr. Samuel Kamhi, *Jezik, pesme i poslovice bosansko-hercegovačkih Jevreja Sefarada*, Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1966, p. 114.

The proverbs and sayings of Spanish origin are characteristic of their rich, colorful and musical language and expressions. A lesser number of the proverbs and sayings have their origin in religious life and therefore frequently contain Hebrew words, as, for instance, *aynarah*, *bedaḥaim*, *beraḥa*, *ḥaḥam*, *seḥei*, *ḥamin*, *ḥamor*, *mazal*, *ṣabat*.

The new conditions of life in which the Sephardim found themselves, the ever wider economic and cultural contacts with nations of other language areas, the modern education which the new generation gained in various cultural centers, the development of science and technology — these and various other causes brought about the introduction into Ladino of words from Turkish, Greek, French, Italian, and Slavonic languages. Only a few foreign words were espagnolized to facilitate their wider usage in everyday life and in proverbs and sayings.

The proverbs and sayings of the Jews of Bosnia and Herzegovina are very similar to proverbs and sayings of other Jewish communities, but there are some which, in the course of time, absorbed new elements, thus bringing to the reader the color of the spoken language of the Bosnian Jews, and that of the area where they were created and employed.

The same proverbs and sayings appear sometimes in more than one version, even if they come from the same area but from different persons, as is evident too in this edition. The collection contains 1187 proverbs and sayings, listed in alphabetical order, a system which does not conceal the impressive richness of their themes. One could, of course, have arranged these proverbs and sayings according to themes, which would have included the relationship between parents and children, mother-in-law and daughter-in-law, old and young, bride and bridegroom, that between brothers, or the relationship with employers or between neighbors. There would also be proverbs and sayings expressing friendship, regard, love, or proverbs on such themes as advancement, talent, hard work, diligence, modesty, justice, religious feelings, experience, patience, sincerity, hope, strivings, aspirations, beauty, cleanliness, health, violence, reputation, arrogance, destiny, cautiousness, frugality, prodigality, miserliness, greediness, stubbornness, injustice, laziness, jealousy, envy, selfish-

ness, ingratitude, extravagance, malice, wickedness, irony, corruption, falsehood, favoritism, poverty, and wealth.

There have been a number of attempts to collect Sephardi proverbs and sayings, but this is the first extensive collection printed as a separate book. Proverbs and sayings were published mostly in scholarly periodicals.

The *Revue Hispanique* of 1895 contained the Foulche-Delbosc proverbs.⁵⁾ In the same periodical two years later M. Kayserling published a group of proverbs collected by A. S. Davičo of Belgrade,⁶⁾ while the 1902 issue featured the proverbs from the collection of A. Galanté.⁷⁾ A certain number of proverbs of Sephardim from Turkey, from the collection of A. Danon, were published in the *Zeitschrift für Romanische Philologie* in 1900.⁸⁾ Comments relating to certain proverbs of Bucharest were presented by M. Sala.⁹⁾ In the study about topics of Sephardi proverbs, published in Omanut, Dr. Shemuel Romano quoted 215 proverbs.¹⁰⁾ In the *Yearbook of the Jewish Community of Bulgaria* Isak Moskona published a study on the repetition of words in the proverbs and sayings of the Jews of the Balkans.¹⁰⁾ In the *Almanac of the Federation of the Jewish Communities of Yugoslavia* for 1957—1958, S. Pinto published 210 proverbs together with a short comment and translation into Serbo-Croat.¹¹⁾

In Bosnia there were attempts to collect proverbs before World War II. Rabbi Moric Levi and Kalmi Baruh from Sarajevo and Rabbi Daniel Danon from Travnik, for example, collected a considerable number of proverbs and sayings of Bosnian Jews, but their collections except that of Daniel Danon, remained unpublished and most of the material was lost during the last war.

⁵⁾ Foulche-Delbosc, *Proverbes judéo-espagnols*, *Revue Hispanique* II, 1895, pp. 313—352.

⁶⁾ Kayserling, M., *Quelques proverbes judéo-espagnols*, *Revue Hispanique* IV, 1897, p. 82.

⁷⁾ Galanté, A., *Proverbes judéo-espagnols*, *Revue Hispanique* IX, 1902, pp. 440—454.

⁸⁾ Danon, A., *Proverbes judéo-espagnols de Turquie* — *Zeitschrift für Romanische Philologie* XXXVII, 1900, pp. 72—86.

⁹⁾ Sala, M., *Algunas observaciones lingüísticas sobre los refranes judeo-espagnoles de Bucaresto*, *Recueil d'Études Romanes*, Bucarest 1959.

¹⁰⁾ Omanut, the Jewish cultural monthly, Zagreb, Year IV No 6—8, June-August 1940, p. 97—115.

¹⁰⁾ . . . *Godišnik VI*, Opštinstvena kulturno-prosvetna organizacija na Evrejte NR Bjelgorija — Sofija 1973, p. 105.

¹¹⁾ Pinto, S., *Španjolske izreke i poslovice bosanskih Sefarada*, *Jevrejski almanah* 1957—1958, Beograd, p. 29.

The proverbs and sayings of the Jews of Bosnia and Herzegovina which we now publish were collected over the years by Professor Samuel Pinto (1886 — 1957), Rabbi Daniel Danon (1888 — 1942) and Avram Pinto. A small number of proverbs listed by unknown collectors is included in this publication as they belong to the same area. These authors have over many years shown great devotion and persistence in recording the proverbs and sayings they came across in the communities in which they lived.

The manuscripts of these collections were put together at the Ben-Zvi Institute.

In a sense this publication keeps alive the memory of many thousands of Jews whose folklore treasure included these proverbs and sayings. While reading them we remember our own childhood, our parents, friends and fellow citizens who disappeared in the turmoil of wars and persecutions.

We hope that this book will stimulate further efforts to collect and publish products of popular lore and encourage these efforts while there are still people who treasure the Sephardi Folklore heritage.¹²⁾ The collection of proverbs and sayings of the Sephardim of Bosnia and Herzegovina is at the same time a contribution towards further study of the rich and varied culture of the peoples of Yugoslavia.

Ž. Kolonomos

¹²⁾ The Jewish Historical Museum in Belgrade has ready for publication a collection of proverbs of the Sephardim of Bitola and Skopje arranged according to themes. The author of this collection, Ž. Kolonomos, has also handed over to the Museum a collection of Sephardi tales from the same area. As far as we are aware, the few stories from Bitolj by C. M. Crews is the only collection of Sephardi popular stories ever published. (Editorial note)

PREFACE

This book contains a collection of proverbs, sayings and idioms which were current in the Jewish Spanish dialect of Yugoslavia, in the regions Bosnia and Herzegovina. It is based on some manuscripts of the Jewish Historical Museum of Belgrade, deposited at the Ben-Zvi Institute in Jerusalem in order to be prepared for publication.

This basic material consists of the following documents:

- (a) Three anonymous lists, two of which are written by hand and a third one typed;
- (b) A handwritten collection by Avram Pinto;
- (c) A collection made by Daniel Danon (manuscript and complete typewritten copy, in instalments reproduced in "Jevrejski glas", Sarajevo 1929, No 27, 28 and 29; 1930, No 19, 20 and 21;
- (d) A collection made by Samuel Pinto (manuscript, partly reproduced in Jevrejski almanah 1957—1958, Beograd, pp. 29—48).

The publication of such lists should have called for a thorough work of editing, in which other published material would be checked and the whole material sifted, properly arranged and commented upon. This proved to be impossible to do at the moment. Since, however, the material is by itself worthwhile, it was decided that it would be published as it is, merely arranging the proverbs alphabetically and eliminating duplications.

The following comments may be made on the problems which have arisen in connection with these manuscripts:

1. Many expressions and proverbs occur more than once in the different documents referred to above. The versions are often identical, but sometimes they differ slightly in either syntax or wording (synonyms of the type of *asta que / fin que*, or *loco/ nesio/ azno*, etc.), and occasionally in both.
2. The texts were written down in Latin characters without scholarly pretensions or clear-cut rules of spelling.

Thus, one and the same compiler may render the sound of the French *j* indiscriminately by *ž*, *dz* or *dj*, while the latter may equally well stand for *d* + *yod*. This occasionally leads to confusion, since, for instance, both **gente** and **diente** may be rendered as **djente**. The same goes for the groups **c** and **ch**; **k** and **q**; **d** and **dz**; intervocalic **s** and **z**. All of these are used indiscriminately. The rendition of the vowels is affected by the uncertain distinction between **a** and **e**, **e** and **i**, and **o** and **u**, depending on whether the vowel is stressed or not (as may be observed in the dialect of Leon and in Portuguese; incidentally, this development seems to be specific for the Jewish-Spanish of Bosnia, Macedonia and other parts of Yugoslavia). This causes a certain lack of consistency which makes it difficult to rely on this material for phonetic and dialectological purposes.

3. Finally, these collections also contain a number of set phrases (e. g., **bueno/a como el pan**) or compound expressions (e. g., **oreja de mercader**) which cannot always be regarded as idioms.

Our first concern in this edition has been to unify the spelling of the compilers. For the consonants, we have kept to the system of writing adopted by the Conference on Roman Philology held at Bucharest in 1968, which makes it possible to stay as close as possible to contemporary Spanish spelling (see Table below). In the case of vowels, we have, where our sources are too divergent, decided in favour of the vowel currently used in Spanish.

The following points should be noted in addition to the above:

- (a) Given the occurrence of both **mucho** and **muncho**, we have uniformly opted for **mucho**.
- (b) While there is some confusion between **sos** and **soš** for the second person singular of the present indicative, we have consistently retained **sos**, **soš** being the second person plural.
- (c) In some instances we have had recourse to the acute accent in order to prevent confusion between:
 - the future indicative and present subjunctive of the first conjugation (**cantaré / cantare**, or **cantará / cantara**);

- a hiatus as in **ğudío** and a diphthong as in **ğudio**;
- present and preterite: **cantó / canto**.

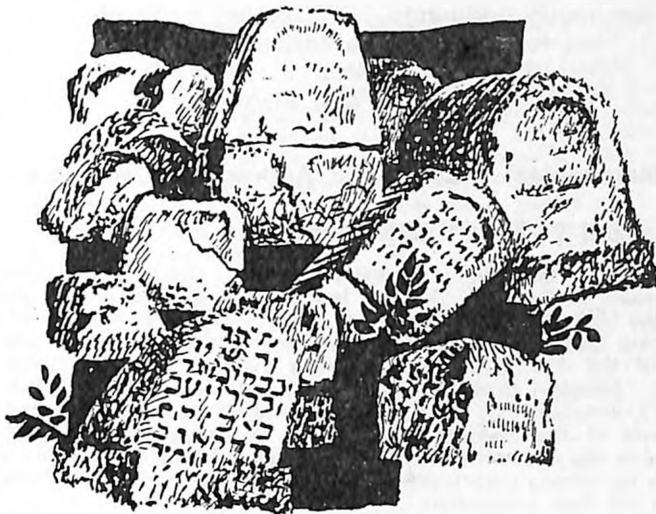
After the spelling was unified, the items have been arranged in alphabetical order, followed by an indication of their source. At the bottom of each page, the numbers of items in the body of the text are noted.

Compound expressions (marked by an asterisk) and set phrases (marked by two asterisks) have also been retained.

This collection, adding as it does to the body of known Judaeo-Spanish proverbs, will, it is hoped, provide some raw material for further study in aspects of the life and language of Balkan Jews.

This collection has been prepared for publication by Miss Judith Fastovsky, with the help of advice on linguistic matters from Professor Shelomo Morag. On behalf of the Jewish Historical Museum in Belgrade Mrs. Žamila Kolonomos worked on the preparation of the manuscript.

The Ben-Zvi Institute

Staro nadgrobno kamenje na Sefardskom groblju u Sarajevu
The old tombstones on the Sephardi cemetery in Sarajevo

Table of Consonants

c	pronounced as	s (before e, i) (Hebrew samekh); k (before a, o, u)
g	pronounced as	hard g before a, o, u
gu	pronounced as	hard g before e, i
ḡ	pronounced as	English j as in jeep
h	pronounced as	sounded h
ḥ	pronounced as	Spanish j (standing for Hebrew ḥeth)
j	pronounced as	French j (in <i>jour</i>)
k	pronounced as	k (standing for Hebrew kaph)
ll	pronounced as	Spanish ll
q	pronounced as	k (in <i>que, qui</i>)
r	pronounced as	r (single)
rr	pronounced as	r (trilled)
š	pronounced as	English sh
š	pronounced as	s (standing for Hebrew šade)
z	pronounced as	z, or voiced s (as in <i>ease</i>)

Symbols

A	Anonymous collection	AP Avram Pinto collection
B	Anonymous collection	DD Daniel Danon collection
C	Anonymous collection	SP Samuel Pinto collection
	id.	= identical
	v.	= see
	v.a.	= see also

Biographical Data on the Authors of Collections

Dr Samuel B. Pinto (1886—1957)

Born in Sarajevo on August 10, 1886. Graduated in classical gymnasium in Sarajevo. Studied law in Vienna, Prague and Zagreb. Awarded Dr. juris by the Faculty of Law of Zagreb in 1912. Until 1941 practicing lawyer in Sarajevo. He was active member of the editorial staff of the Jewish papers "Židovska svijest" ("Jewish Consciousness"), "Jevrejski život" ("Jewish Life") and "Jevrejski glas" ("Jewish Voice"), vice-president of the cultural society "La Benevolencia" and president of the Sephardic community of Sarajevo. After WWII he worked in the Commission for Investigation of War Crimes and wrote a book on crimes committed against Jews of Bosnia and Herzegovina during the Nazi occupation.

He was particularly active in collecting Sephardic romances and proverbs. His works "The Status of Bosnian Jews During the Turkish Rule" and "Spanish Proverbs and Sayings of the Bosnian

Sephardim" were published in the "Jevrejski almanah" ("Jewish Almanac"). His work on the Jewish physicians and herbalists in Bosnia during the Turkish rule was printed in the periodical Medicinski arhiv (Medical Archive).

He was legal counsel to the Assembly of the People's Republic of Bosnia and Herzegovina.

Daniel Danon (1888—1942)

Born in Sarajevo in 1888. Graduated in the »Jeshivah« in Sarajevo and became a teacher of religion. Later he was rabbi in Tuzla, Travnik and Sarajevo. He was an active contributor of the papers "Jevrejski glas" ("Jewish Voice") and "Židovska svijest" ("Jewish Consciousness") and of the periodical "Jevrejski almanah" ("Jewish Almanac"). He had a good knowledge of Ladino and was also tireless in collecting material of Sephardic folklore: proverbs, sayings, romances, habits. He wrote poems and other smaller literary works in Ladino which he did not publish.

During WWII, protected by a Muslim family, he lived underground in Sarajevo until 1942 but he was discovered during a razza by the ustashe and sent to the ill-reputed Jasenovac camp to be killed.

Avram Pinto

Born in Sarajevo in 1888. Graduated in the "Jeshivah" n sium. He studied at the Faculty of Philosophy in Zagreb. After having obtained his diploma he worked as a professor of gymnasium and as counsel of educational institutions. He is the founder of the Sephardic academic society "Esperansa" and its honorary president. He was a contributing associate of a number of Jewish papers and periodicals which were published in Yugoslavia before WWII, as he is now of the "Jevrejski almanah" ("Jewish Almanac") and of "Jevrejski pregled" ("The Jewish Review"). A number of his articles dealing with the history of the Sephardic Jews were published. He is a collector of Sephardic folklore interested, among others, in proverbs and sayings. He lives in Sarajevo.

Stara Jevrejka iz Bosne ispod Kandila
Old Jewess from Bosnia under the Ner Tamid

POSLOVICE I IZREKE
PROVERBS AND SAYINGS

A

- 1 **Abaña scalon y toma mujer, asuve scalon y topa companiero.¹⁾ AP**
- 2 ****Abolta la oja. AP**
- 3 **A bueno entendidor pocas palavras.²⁾ AP**
- 4 ****A cavallo nuevo cavallero viejo. DD**
- 5 **A cavallo regalado no le mires el diente. DD**
- 6 ****Achaquito mos biva. DD**
- 7 **Adova un madero paresira un mansevo.³⁾ DD**
- 8 **Adova un palo, parese un maño.⁴⁾ C**
- 9 **Adurado tiene el banio que al preto no aze blanco.⁵⁾ DD**
- 10 **Adurado tiene la meza de no alevantar ambriento. DD**
- 11 **Agradesimilo vizina que ago bien con mi gallina. DD**
- 12 **A grano a grano inche la gallina el papo. DD**
- 13 **Aguas calladas son enganiozas.⁶⁾ DD**
- 14 **Aguas pasadas no moelen molinos.⁷⁾ C, DD, SP**
- 15 **Aguas rovasadas son savrozadas. DD**
- 16 **Ağuntate con buenos, seras uno de ellos.⁸⁾ DD**
- 17 **Ajicos y sevollicas seniora consuegra. DD**
- 18 **Ajo dulsi no ay. DD, SP**
- 19 **Al ajo no puedes azer almendras.⁹⁾ AP**
- 20 **A la mujer caída, atale la lingua. AP**
- 21 **A la mujer savia, el marido la llama ermana. AP**
- 22 **A la papona no le bulle la olla. DD**
- 23 **A la vezina lo que se le afina. DD**
- 24 **Al azno vistieron rozas, echo la boca y se las cumio. AP**

1) V. 98, 1062, 1063.

2) Id. 27, V. 25

3) V. B. V. a. 837.

4) V. 7. V. a. 137, 837.

5) V. 19, 90, 957.

6) V. 359, 397.

7) V. 838.

8) V. 301, 307.

9) V. 9, 90, 857.

- 25 **Al bien entendidor pocas palavras le preme.¹⁰⁾** SP
 26 **Al bovo le corre la bava.** SP
 27 **Al buen entendidor pocas palavras.¹¹⁾** DD, SP
 28 **Al bustanġi no le puedes vender pepinos.** AP
 29 **Al cavallo sarnozo le corre la mořca.¹²⁾** AP
 29b **Al cavallo sarnozo le corren las mořcas.¹²⁾** DD
 30 **Al cavo de rato sos marido gato.** DD
 31 **Al cavo de sien anios todos seremos salvos.** DD
 32 **Al cazalito medio blahito.** DD
 33 **Al deshařalado le caye el bocado.¹³⁾** DD
 34 **Al deshalařado le caye el bocado, dize que es de ayin-raa.¹⁴⁾** AP
 35 **Alegría bien complida es el bien que se practica en la vida.¹⁵⁾** AP
 36 **Alegría de la plasa, nuvlidad en caza.¹⁶⁾** AP
 37 **Alegría de plasa, novlina de caza.¹⁶⁾** DD
 38 **Al espejo me rendí, vide que no ay mejor de mí.** DD
 39 **Alevanta la cavesa del culevro y no del ben-adam.** AP
 40 **Al fin se canta la gloria.¹⁷⁾** DD
 41 **Al řaragan tarde le viene la gana.** B, DD, SP
 42 ****Al ladron neeman.** DD
 43 **Al loco y a la criatura les viene la nevuah.¹⁸⁾** DD
 44 **Al loco y al aire dales calle.** DD
 45 **Al lodo no caye mancha.¹⁹⁾** B; DD
 46 **Al lodo y al rico no caye mancha.²⁰⁾** DD
 47 **Al malo nunca le manca el grano.** DD
 48 **Al mas fuerte ombre tapa la tierra.²¹⁾** AP
 49 **Al mejor cazador se le fuye la lievre.** DD

¹⁰⁾ V. 3, 27.

¹¹⁾ Id. 3. V. 25

¹²⁾ V. a. 33, 34, 52, 55, 920.

¹³⁾ V. 34, V. a. 29, 52, 55, 924.

¹⁴⁾ V. 33, V. a. 29, 52, 55, 924. Ayin-raa: Heb. 'ayin-ra'ah.

¹⁵⁾ V. a. 111, 163, 886. V. 1051.

¹⁶⁾ 36, 37 id. V. 493.

¹⁷⁾ V. 54.

¹⁸⁾ V. 243.

¹⁹⁾ V. a. 48, 457.

²⁰⁾ V. 456, 457. V. a. 45.

²¹⁾ V. a. 408, 503, 813.

- 50 Al mentirozo un sarnudo le es ayudo. DD
- 51 Al melon y a la mujer es liviano escođer, al
carpus y al ombre nunca. DD
- 52 Al mišericon no le queda pipita en la boca.²²⁾ AP
- 53 A lo que puedes solo no esperes a otro.²³⁾ B, DD
- 54 A los cavos cantaremos.²⁴⁾ DD
- 55 Al prove un fuego y un ladron.²⁵⁾ DD
- 56 **Al que el Dio lo quere bien, la perra le pare
puercos. DD
- 57 Al rico le dan con salud, al prove demandan donde
ti vino. AP
- 58 **Alta y gorda que me críe el Dio, blanca y corelada
ya me ago yo. DD, SP
- 59 Al tiempo el conseĵo.²⁶⁾ DD, SP
- 60 **Alla vayas de los tuyos topes. DD, SP
- 61 **Alla vayas mesquino, seyas de vanda de la mujer
y no de el marido. DD
- 62 Alli esta el lodo que lo pizen todos. DD
- 63 **Alli esta (resta)²⁷⁾ rebiasco, que nada le aze
asco. DD
- 64 Ama a tu patria y tu re, y sey obediente a tu
le. DD
- 65 Amaĵa la tierra, amaĵa la duelor. AP
- 66 Amigos semos, ma en la bolsa no mos
toquemos. DD
- 67 A mi vizina le incho el fuzo, a mí me queda el
uzo. DD
- 68 Amostrate como amigo en ora mala.²⁸⁾ AP
- 69 **Anio de nieves, anio de bienes. DD
- 70 Antes de suvir al azno no maneyes los pies. DD
- 71 Antes dientes — que no parientes. AP
- 71b Antes dientes que parientes. DD, SP

²²⁾ V. a. 29, 33, 34, 55, 924.

²³⁾ Id. 656. V. 87. V. a. 109, 110, 915, 1154, 1155, 1156, 1157.

²⁴⁾ V. 40.

²⁵⁾ V. a. 29, 29b, 33, 34, 52.

²⁶⁾ V. 74.

²⁷⁾ U rukopisu je "esta", u prekucanom tekstu "resta", obe varijante su taĉno.
The manuscript has "esta", the typescript "resta", both readings being acceptable.

²⁸⁾ V. a. 366.

- 72 **Antes pasan malas cuchilladas que no las malas
palavradas.²⁹⁾ AP**
- 73 **Antes que cazes mira lo que azes. DD**
- 74 **A nuevas nesidades nuevos consejōs.³⁰⁾ DD**
- 75 **A ombre avlador y endiscreto no confies tu
secreto. DD, SP**
- 76 **A palavras nesias, oídos serrados. DD**
- 77 **A perro alocado no esteš ir a(l) lado. DD**
- 78 ****Aprovecharon los ratones el momento que el gato
de caza estuvo absento. DD**
- 79 **Aquel se llama alegre y contente, el que tiene
plaser de el prospero de el de enfrente. DD**
- 80 **Aquella madre que pario colevros demandó por
ellos.³¹⁾ DD, SP**
- 81 ****Aquellos canios trayen en estos panios. DD**
- 82 **A quen le duele la muela va onde el dintero. DD**
- 83 **Aquista buena fama y echate a dormir.³²⁾ B, DD**
- 84 ****Aras y varas y negras fadas. DD**
- 85 ****Arrecojer plata y oro, lazrando como el hamor. AP**
- 86 **Arremenda tus panios, te turarán anios. DD**
- 87 **Arremediate con lo tuyo — no seyas muftach de
niuno.³³⁾ SP**
- 88 ****Arrogame tres que dos no puede ser. DD**
- 89 ****Arrova pitas y beza mezuzoth. DD, SP**
- 90 **Arvole tuerto nunca se enderecha.³⁴⁾ AP**
- 91 **Asentate tuerto y avla derecho.³⁵⁾ AP, DD**
- 92 **Asigun el lavorador, asi es el lavoro, y asigun la
cama, asi es el repozo.³⁶⁾ DD**
- 93 **Asigun es el cantar asi es el baliar.³⁷⁾ DD**
- 94 **Asigun es el ğidio, ansina le ayuda el Dio.³⁸⁾ DD**

²⁹⁾ Id. 690. V. 841.

³⁰⁾ V. 59.

³¹⁾ Id. 576.

³²⁾ Id. 506. V. 507. V. a. 401, 407.

³³⁾ V. 53, 656, 1154, 1156, 1156, 1157. V. a. 94, 109, 110, 915.

³⁴⁾ V. 9, 19, 957.

³⁵⁾ V. a. 115.

³⁶⁾ Id. 1050. V. 93. V. a. 171.

³⁷⁾ V. 92, 1050. V. a. 171.

³⁸⁾ V. 109.

- 95 ****Aspricos y diabolicos — no estan quieticos.** DD, SP
 96 **Asta que al rico le da la gana, al prove le sale la alma.³⁹⁾** B, DD
 97 ****Asta que dišo belibizes se serro el charši.** DD, SF
 98 **Asuve escalon y escoje haver.⁴⁰⁾** DD
 99 ****Ašugar de oro y marfil le llevé, con todo mi esfuegra tuvo que dezir.** DD
 100 **A ti te lo digo ija, entiendolo mi nuera.⁴¹⁾** DD
 100b **A ti te lo digo mi ija, entiendolo tu mi nuera.⁴¹⁾** SP
 101 **Avansadera de la seniza, gastadera de la arina.⁴²⁾** DD
 102 **Avansa la seniza y gasta la arina.⁴³⁾** C, SP
 103 **Avla la verdad, perdes la (a)mistad.⁴⁴⁾** AP
 104 **Avlar sin pensar es tirar sin apuntar.⁴⁵⁾** B, DD, SP
 105 **Avleme mi padre, y yo troncho que troncho.** DD
 106 ****Avló la novia de mala manera, entinio toda la parientera.** AP
 107 ****Ayer vaquero y oy cavallero.** DD
 108 ****Ayin ara⁴⁶⁾ que non mos apoze.⁴⁷⁾** DD
 109 **Ayudate y el Dio te ayudará.⁴⁸⁾** DD, SP
 110 **Ayudate y te ayudará.⁴⁹⁾** AP
 111 **Az bien y no mires con quen.⁵⁰⁾** AP, DD, SP
 112 **Az el paso sigun el pie.** DD, SP
 113 **Azeme bien la cama y tapame con una rama.** DD
 114 **Azer cozas sin pensar es salir a camino sin pensar.⁵¹⁾** DD
 115 **Azer šedaqah nunca mengua la bolsa.⁵²⁾** DD, SP
 116 **Azer y no agradeser, siegar y no ver.** DD

³⁹⁾ Id. 495, 496.

⁴⁰⁾ V. 1.

⁴¹⁾ V. 127.

⁴²⁾ Id. 102.

⁴³⁾ Id. 101. SP: farina.

⁴⁴⁾ V. 863, 918.

⁴⁵⁾ V. 119, 632, 679, 696, 741, 747. V. a. 114.

⁴⁶⁾ Heb. *'Ayin ha-rb'.

⁴⁷⁾ Tako je u prekučanom tekstu; u rukopisu je: . . . «que mos apoze». Thus typescript: manuscript has: . . . «que mos apoze».

⁴⁸⁾ V. a. 53, 87, 110, 658, 915, 1154, 1155, 1156, 1157.

⁴⁹⁾ V. a. 53, 87, 109, 658, 915, 1154, 1155, 1156, 1157.

⁵⁰⁾ V. a. 35, 163, 888, 1051.

⁵¹⁾ V. a. 104.

⁵²⁾ V. a. 556.

- 117 **Azino baldío, provecho al vizindado.⁵³⁾ DD**
 118 **Azno batal, provecha al vizindado.⁵⁴⁾ SP**
 119 **Azno callado por savio es contado.⁵⁵⁾ B, C, DD, SP**

B

- 120 **Barrena de cavesal aze mucho mal. DD**
 121 **Barvas con barvas, onra se catan. DD**
 122 ****Beyata el asprico que onra a su senior. DD**
 123 ****Ben kaḥ u-ven kaḥ guay de la ija de Yifthaḥ. DD, SP**
 124 **Besimana tova los pies a la falaca. DD**
 125 **Bever una bota y no verter una gota. DD**
 126 **Bien al bien, el sisco a la carvonera.⁵⁶⁾ DD**
 127 **Bien digo a mi ija para que lo entienda la mía nuera.⁵⁷⁾ SP**
 127b **Bien digo a mi ija, que lo entienda la mi nuera.⁵⁷⁾ A, B**
 128 **Bienes de mi padre tapan mis corcovas.⁵⁸⁾ AP, DD**
 129 **Bien guiza la mi nuera con la caza llena. A, B, SP**
 130 ****Bien guardado y mal bušcado. DD**
 131 ****Bien te quero y mal te fiero. DD**
 132 ****Bien vengas, mal, si vienes solo. DD**
 133 ****Biva el devdor y no muera el arrecavdador. DD**
 134 ****Biva el nado, porque es aparientado. DD**
 135 ****Bivamos y bueno que veyamos. DD**
 136 ****Boca tiene y no avla. AP**
 137 ****Boquita de miel, corason de fiel.⁵⁹⁾ B, AP, DD, SP**
 138 ****Boz de grillo, boz de marinero. AP**
 139 **Boz de puevlo, boz de Dios.⁶⁰⁾ SP**

⁵³⁾ V. 118.

⁵⁴⁾ V. 117.

⁵⁵⁾ Id. 632, 747. V. 104. V. a. 679, 696, 741.

⁵⁶⁾ Id. 331.

⁵⁷⁾ V. 100.

⁵⁸⁾ V. 228, 667, 1089. V. a. 1177.

⁵⁹⁾ V. a. 8.

⁶⁰⁾ V. 140.

- 140 **Boz de puevlo, boz del sielo.⁶¹⁾** DD
 141 ***Buena como el pan.** AP
 142 **Buena es la nieve, que en su ora nieva.** B, DD
 143 ****Buena es la novia, ma siega de un ojo.** DD
 144 **Buen amigo y mala paga.** DD
 145 **Buena palavrica me teneš, ma al saquito vos
ireš.** DD
 146 ****Buenas noches tío Ĥayim, mucho carabaliq a la
frente.** DD
 147 **Bueno darša el ĥaĥam cuando ay quen lo oiga.⁶²⁾** AP
 148 **Bueno darša el ĥaĥam cuando ay quen que lo
sienta.⁶³⁾** B, DD, SP
 149 ****Buen ojo que mos mire.** DD
 150 **Bueno la mi nuera guiza, guay de la azete y la arina.
DD**
 151 **Buen pagador patron en bolsa aĥena.** DD
 152 **Buzeyó un llardan por azer uno candelar.** AP

C

- 153 **Cada asuvida tiene su abašada.⁶⁴⁾** DD
 154 **Cada boca quere su sopa.⁶⁵⁾** AP, DD
 155 **Cada carnero por su pacha se encolga.⁶⁶⁾** DD
 156 **Cada carnero por su pie se encolga⁶⁶⁾** SP
 157 ****Cada coza en su ora.** DD
 158 ****Cada coza tiene dos partes.⁶⁷⁾** DD
 159 **Cada gallo en su gallinero canta.** DD
 160 ****Cada loco con su tema.** DD
 161 **Cada olla quere su sopa.⁶⁸⁾** A

⁶¹⁾ V. 139.

⁶²⁾ Id. 148.

⁶³⁾ Id. 147.

⁶⁴⁾ V. 158.

⁶⁵⁾ V. 161.

⁶⁶⁾ 155, 156 -- Ids.

⁶⁷⁾ V. 153.

⁶⁸⁾ V. 154.

- 162 Cada ombre es un viajero, deseozo de amontiniar dinero. AP
- 163 Cada ombre que precure de ser gusto y no cauze a ninguno danio y dizgusto.⁶⁹⁾ AP
- 164 Cada par con su paracual. SP
- 164b Cada par con su parigual. B, DD, SP
- 165 **Cada preniado es con un fastio. DD
- 166 **Cada su paga deña su pataca. A
- 167 Cada uno atrava la cuerda para su molino. DD
- 168 Cada uno avla a sabor de su paladar. DD
- 169 Cada uno echa un güevo a la olla. DD
- 170 Cada uno en su tino tiene algun espino. DD
- 171 Cada uno es ijo de sus ovras.⁷⁰⁾ DD
- 172 Cada uno va a su solombra. SP
- 173 Calavasa vazía, no caye a fondo. AP
- 174 Cale querer al aborresido, para que te biva el querido. AP
- 174b Cale querer bien a lo aborresido, para que biva lo querido. DD
- 175 **Calla mis vizinas, que al banio me vo ir. DD
- 176 **Cama corta y muerte dulce. DD
- 177 **Camina senior hañam que todo lodo esta. DD
- 178 Camina tu carcanial sobre tu paladar. AP
- 179 **Caminos gustos el Dio los bendize. SP
- 180 *Canio del banio. DD
- 181 Canta el azno por morde del patron. AP
- 182 **Canta manera la que no pario. A, SP
- 182b**Canta manera — que no pario. AP
- 183 Cantidad de un pulgar, viene la alma a su lugar. DD
- 184 Cara alegre y un michon. AP, DD
- 185 Cara tuerta y ventura derecha. DD
- 186 Carros untados caminan y buenas samaras callentan. DD
- 187 Cata a la mazga paramorde el patron.⁷¹⁾ A

⁶⁹⁾ V. a. 35, 111, 888, 1051.

⁷⁰⁾ V. a. 92, 93, 171, 1050.

⁷¹⁾ V. 188.

- 188 **Cata al azno paramorde su patron.⁷²⁾ DD**
 189 **Caza a tu ija como puedes, a tu ijo como
 quieres. DD**
 190 ***Caza de ospides. AP**
 191 ****Cazado te vey a para que abatas. DD**
 192 ****Caza es podzo sin fondo.⁷³⁾ DD**
 193 **Cazal sin perros, camina sin palo. AP**
 193b **Cazal sin perros, caminar sin palos. DD**
 194 ****Caza mía nido mío. AP**
 195 ****Cazar es la fuersa (fuesa)⁷⁴⁾ del amor. DD**
 196 **Cazar por los bienes es tomar carga en
 reines.⁷⁵⁾ DD**
 197 **Caza y carne sin dara no ay. DD**
 198 **Celebraciones y bendizir y nunca maldizir. DD**
 199 **Colse en la güerta lo que no quere el patron.⁷⁶⁾ DD**
 200 **Comande a la alađa te mande. DD**
 201 ***Come non quere la coza. A**
 202 **Comer con viejos y dormir con mansevos. DD**
 203 **Como la lenia seca se quema la verde.⁷⁷⁾ AP**
 204 **Como el Dio la crio, mas por ella no se turnó. AP**
 205 **Como el šurino caminando por las vizinas. AP.**
 206 **Con buénas se avren las puertas de fierro, con
 malas ni de palo. AP**
 206b **Con buendad se avren puertas de fierro y con
 malas ni de palo. DD**
 207 **Con buen comportamiento se alcanza buen
 cazamiento. DD**
 208 **Con chica braza se ensiende una caza. DD**
 209 **Con dezir fuego non se quema la caza.⁷⁸⁾ AP**
 210 ***Con la mujer bive como el gato y el perro. AP**
 211 **Con la riza en la cara, la alma me amargo. AP**

⁷²⁾ V. 187.

⁷³⁾ Id. 539.

⁷⁴⁾ U rukopisu je »fuersa«, u prekucanom tekstu »fuesa« — obe varijante su tačno. Manuscript »fuersa«, typescript »fuesa«, both versions being correct.

⁷⁵⁾ V. 419, 990.

⁷⁶⁾ Id. 220.

⁷⁷⁾ Id. 1034.

⁷⁸⁾ Id. 862.

⁷⁹⁾ Id. 619.

- 212 **Con las vidas se componen vinias.⁷⁹⁾ DD**
 213 **Con pulgas se echa con mošcas se alevanta. DD**
 214 **Con tu piedra en tu cavesa. AP**
 215 ****Con vos seniora, con vos carvona. A**
 216 ****Corason espejo del otro.⁸⁰⁾ DD**
 217 **Corderico es, ya se cozera. DD**
 218 **Corta cavesas y echa al tejado. AP**
 219 **Crese en la güerta lo que quere el patron.⁸¹⁾ C**
 220 **Crese en la güerta lo que no quere el patron.⁸²⁾ C, AP, SP**
 221 **Criar una criatura, crear un mundo. C, SP**
 222 **Críos criar mas fuerte es que fierro mašcar.⁸³⁾ AP**
 223 **Cuando ay pletos en caza no se recoje ni la seniza. B, DD, SP**
 224 **Cuando castigas a tu criatura y se aze corlado, tien aftaħa⁸⁴⁾, que va (a) partir en pasos derechos.⁸⁵⁾ AP**
 225 **Cuando da el ijo al padre llora el ijo llora el padre.⁸⁶⁾ DD**
 226 **Cuando da el ijo al padre, llora el ijo y llora el padre; cuando da el padre al ijo, ríe el padre, ríe el ijo.⁸⁷⁾ SP**
 226b **Cuando da el padre al ijo, ríe el padre y ríe el ijo; cuando da el ijo al padre, llora el padre, llora el ijo.⁸⁷⁾ AP**
 226c **Cuando el padre da al ijo, ríe el padre ríe el ijo, cuando el ijo da al padre, llora el ijo, llora el padre.⁸⁷⁾ AP**
 227 **Cuando dos no queren, uno no puede. DD**
 228 **Cuando el oro avla a cada lengua acalla.⁸⁸⁾ DD**
 229 **Cuando el rico empvесе, como el prove cuando arriquese. AP**

⁸⁰⁾ Id. 1135.

⁸¹⁾ V. 1169.

⁸²⁾ Id. 199.

⁸³⁾ V. 351.

⁸⁴⁾ Heb. "havtahah".

⁸⁵⁾ V. 895, 896.

⁸⁶⁾ V. 228.

⁸⁷⁾ V. 225.

⁸⁸⁾ V. 128, 667, 1087. V. a. 1179.

- 230 Cuando el río sona, aguas lleva. DD
 231 Cuando la güerfana tiene de alegrar, sielos y tierra tienen de llorar. DD
 232 Cuando la mar se esparte, en ríos se aze. DD
 233 Cuando los tuyos ían, los míos ya venían.⁸⁹⁾ AP
 234 Cuando luviea, luviea para todos. DD
 235 Cuando tu ías onde el maestro del pie cortado, yo ya estava tornado.⁹⁰⁾ DD
 236 Cuando tu ías, yo ya venía.⁹¹⁾ DD
 237 Cuanto es ermoza la mansevez, tanto es tripiada la vejes. AP
 238 Cuanto gorda es la gallina tiene de menester de la vizina. DD
 239 Cuanto mas esta la pera en el peral, mas espera. DD
 240 Cuantos pare Mama tantos quiere Tata. DD
 241 **Cuerpo de trío boz de grío. DD
 242 **Chico de cuerpo y grande de aflerezia. DD
 243 Chiquitos y mamantes el Dio alavantes.⁹²⁾ DD

D

- 244 Dame la onra, comete la boda. DD
 245 Dame mazal, echame a la mar. DD, SP
 246 Dar de marasta tanto que le basta.⁹³⁾ C
 247 Darša mi ijo que seya en tiš'ah be-av. AP, DD, SP
 248 Debašo de mi man[t]o al re mato. A
 249 De boca en boca va fin Roma. B, DD
 250 De buena caza — buena braza.⁹⁴⁾ DD, SP
 251 De bueno vezino buena doctrina.⁹⁵⁾ AP

⁸⁹⁾ V. 235, 236.

⁹⁰⁾ V. 233, 236.

⁹¹⁾ V. 233, 235.

⁹²⁾ V. 43.

⁹³⁾ V. 670.

⁹⁴⁾ V. 252.

⁹⁵⁾ Id. 293.

- 252 De castas vienen los reyes.⁹⁶⁾ DD, SP
 253 De coles y navos no se enšugan los platos. DD
 254 De cuando pari mi papo no enchi.⁹⁷⁾ A, DD
 255 De dados y pedados ĞoĞa cazo al iĞo. DD
 256 De dota y ašugar ninguno se enriquesio. DD, SP
 257 De la burla no se muere, ma se encampa. AP
 257b De la burla no se muere, sino se encampa. DD
 258 De la cavesa fiede el peše. B, DD
 259 **De la caša al cašon. AP
 260 De la faša fin la mortaja.⁹⁸⁾ B, DD, SP
 261 De la maniana se veye el buen dıa.⁹⁹⁾ AP, DD
 262 Del amaniser se veye el buen dıa.¹⁰⁰⁾ B, SP
 263 De las muezes a las cašcas. DD
 264 De la tizna a la carvonesa, es esfuegra y nuera. DD
 265 Del cošo al siego. DD
 266 Del Dio y del vizino no se puede encuvrir.¹⁰¹⁾ DD, SP
 267 Del Dio y del vizino no se puede nada encuvrir.¹⁰²⁾ B
 268 Del espino sale la roza. DD
 269 Del mal pagador, afilu piedras. DD, SP
 270 **Del negro poco. AP
 271 De los mıos quero dezır ama no quero sentir.¹⁰³⁾ A, DD
 272 Del pleto el Ğuzgador gana. DD
 273 Del pozo que bevites agua, no echas allı piedra.¹⁰⁴⁾ SP
 273b Del pozo que bevites agua, no echas en el piedra.¹⁰⁴⁾ DD
 274 Del »u« al »a« poco le va.¹⁰⁵⁾ AP

⁹⁶⁾ V. 250.

⁹⁷⁾ V. 605.

⁹⁸⁾ V. a. 577.

⁹⁹⁾ V. 262.

¹⁰⁰⁾ V. 281.

¹⁰¹⁾ Id. 287.

¹⁰²⁾ Id. 166.

¹⁰³⁾ Id. 866. V. a. 273, 458, 883, 920.

¹⁰⁴⁾ V. 458, 883, 920. V. a. 270, 866.

¹⁰⁵⁾ V. 289.

- 275 ****De llorar es a quen estuvo en bien y vino a mal. DD**
- 276 **Demandando, demandando se va fin Estambul. DD, SP**
- 277 **De mano a mano cresca un palmo. DD**
- 278 **De mi patata no tengas olgansa. DD**
- 279 ****Dente negra, de los de barminán. AP**
- 280 **De onde sos, de onde venis, vengamos a pelear. DD**
- 281 **De que sos carnudo, de dar cuenta al mundo. DD**
- 282 **Descorcha en la calle tu calavrina y no tengas de menester de la vizina. DD**
- 283 **Despues de ir al comejo, tomamos el consejo. DD**
- 284 **Despues del mal se espera el bien.¹⁰⁶⁾ B, DD**
- 285 **Despues del mal viene el bien, despues de la noche viene el día.¹⁰⁷⁾ DD**
- 286 **Despues de la luvia sale el sol.¹⁰⁸⁾ DD, SP**
- 287 ****Despues de Purim, platicos. AP**
- 288 **De tanto amen — le caye el taleth.¹⁰⁹⁾ SP**
- 289 **Detras de (h)e va waw.¹¹⁰⁾ DD**
- 290 **De tu bolsa no me arte, de tus palavras me conorte. AP**
- 291 **De tus ijos esperes lo que tú con tus padres izieres.¹¹¹⁾ DD**
- 292 **De una pulga en gameo. SP**
- 292b **De una pulga un gameo. DD**
- 293 **De un buen vizino un buen doctrino.¹¹²⁾ DD**
- 294 **De un carnero no ay dos pelas. B, DD, SP**
- 295 ****De un güerco un pelo. DD**
- 296 **De un pecado se aze un pastel. DD**
- 297 **Deša de comer y no de azer. AP, DD**
- 298 ****Dešame entrar me are lugar. DD**

¹⁰⁶⁾ V. 285, 286.

¹⁰⁷⁾ V. 284, 286.

¹⁰⁸⁾ V. 284, 285.

¹⁰⁹⁾ V. 740.

¹¹⁰⁾ V. 273.

¹¹¹⁾ V. 540, 541.

¹¹²⁾ Id. 251.

- 299 ****Deña tu caza ven a la mía, veras el buen día.** DD
 300 **Día nuvlo se va como el fumo.** DD
 301 **Dime con quen vas, te dire quen sos.¹¹³⁾** DD, SP
 302 ****Dimelo, y te lo dire.** DD
 303 ***Dicha clara como la noche.** DD
 304 **Diño la tizna a la carvonera.** B, C, DD, SP
 305 **Diño me diño, que mal maldicho.** DD
 306 **Dizgrasia de otros, alegría de locos.¹¹⁴⁾** AP
 307 **Dizime con quen (e)stas, te dire quen sos.¹¹⁵⁾** AP
 308 ****Doblas y saragüelas rotos.** DD
 309 ****Donde la eche, donde la tome.** C
 310 **Dos con uno lo quitan del mundo.** DD, SP
 311 **Dos gallos en un gallinero no cantan.** SP
 312 **Dos ğidías y cuatro esnogas.** DD
 313 **Dos mezuzas y un corte.** AP
 314 **Dota y ašugar te puedo dar, el mazal vatelo a bušcar.¹¹⁶⁾** C, DD, SP
 314b **Dota y šugar te vo dar, el mazal vate solo a bušcar.¹¹⁶⁾** AP
 315 **Dulses son las damas, ma afuera de sus cazas.** DD
 316 **Dulse vida pasan los cazados, si son fieles y amados.** DD
 317 **Dura mala en piedra caya.** DD
 318 **Duro de entender, inat de piedra.** AP

E

- 319 **Echa el peše chico para apaniar el grande.** DD
 320 **Echa tu pan a la agua, al cavo del anio lo toparás.¹¹⁷⁾** AP
 321 **Echa tu pan a la agua, que al cavo los días toparás.¹¹⁸⁾** DD

¹¹³⁾ Id. 307, V. 16.

¹¹⁴⁾ Id. 672, V. a. 673.

¹¹⁵⁾ Id. 301, V. 16.

¹¹⁶⁾ V. 564.

¹¹⁷⁾ Id. 321, 322.

¹¹⁸⁾ Id. 320, 322.

- 322 Echa tu pan a la agua, que al cavo lo
toparás.¹¹⁹⁾ DD
- 323 Echar y no durmir, asperar y no venir, traye iniales
de morir. AP
- 324 **Echar sal a la mar. AP.
- 325 El amigo que non ayuda, y el cuchillo que no corta,
que se piedran, poco importa. DD
- 326 El amo durmiendo, el cavallo comiendo.¹²⁰⁾ AP
- 327 El arador ravudo, y lo arado barvudo. DD
- 328 El arto no cree al ambierto. DD
- 329 El avanso aze buen bilanso. DD
- 330 El bavaçon aze castillos en el aire. AP
- 331 El bien al bien — el sisco a la carvonera.¹²¹⁾
DD, SP
- 332 **El bien mos venga sin pensar. DD
- 333 El bien y el mal en la cara se veen.¹²²⁾ B
- 334 El Bendicho con una mano aharva, con otra melizina.
DD, SP
- 335 El Bendicho diño: »Quen lazra alcanza del mas al
manco«. ¹²³⁾ A
- 335b El Bendicho diño: »Quen lazra alcanza de lo mas a
lo manco«. ¹²³⁾ SP
- 336 El buen panio en la arca se vende. DD, SP
- 337 **El bueno de ojo sera bendicho. DD
- 338 **El bueno lleva siempre la cavesa rota.¹²⁴⁾ DD
- 339 El buen vino asta la fiesta.¹²⁵⁾ DD
- 340 El buen vino fin la fiesta.¹²⁶⁾ DD
- 341 El cantaro va a la fuente fin que se
arrompe.¹²⁷⁾ SP
- 342 El capriso es un triste visio. DD
- 343 **El caracter de un puevlo se conose en su
temple. DD

¹¹⁹⁾ Id. 320, 321.

¹²⁰⁾ V. 403.

¹²¹⁾ Id. 126.

¹²²⁾ V. 731. Id. 389.

¹²³⁾ V. a. 930.

¹²⁴⁾ Id. 354.

¹²⁵⁾ Id. 340.

¹²⁶⁾ Id. 339.

¹²⁷⁾ Id. 1088.

- 344 El cavallo es del que lo cavalla. DD
 345 **El cavello largo, el sešel corto. AP
 346 El comer y el arrascar, es al empesar. DD
 347 El comer si no engordese, bien parese. AP
 348 El comer y el beber a la savor tuya, el vestir y el calsar a la savor de la ğente. DD
 349 El conseğo de la muğer es poco, quen no lo toma es loco. DD
 350 El conseğo de todos tomo ma el mío no dešo. B, DD, SP
 351 El criar es fierro mašcar.¹²⁸⁾ DD
 352 El cuerpo que pena la alma, y la alma va penar al cuerpo. AP
 353 El dar y el aver (e)sta en mano del Dio. DD, SP
 354 **El derechero (II)eva cavesa rota.¹²⁹⁾ AP
 355 **El Dio da barvas, a quen no tiene quešadas. DD
 356 **El Dio de asertar y no escoğer. DD
 357 **El Dio me guarde de los amigos, de mis enemigos me guardaré yo.¹³⁰⁾ DD
 358 **El Dio me guarde de mis amigos, de mis enemigos me becleyo solo.¹³⁰⁾ AP
 359 **El Dio mos guarde de ríos mağos.¹³¹⁾ AP
 360 El Dio no aze moneda, ma aze modos y maneras. DD
 361 El dinero aze lo malo bueno.¹³²⁾ DD
 362 El discunfiado no creye ni en la camiza que lleva enriva. AP
 363 El durmiendo y el mazal despierto. DD
 364 El emprestador tiene meğor memoria que el devdor. DD
 365 El enganiador es enganiado. DD
 366 El ermano para el día malo.¹³³⁾ DD, SP

¹²⁸⁾ V. 222.

¹²⁹⁾ Id. 338.

¹³⁰⁾ 357, 358 — Ids. V. a. 1151.

¹³¹⁾ Id. 397. V. 13.

¹³²⁾ V. a. 128, 228, 667, 1089, 1177.

¹³³⁾ V. a. 68.

- 367 El escarzo piensa de avansar tres, gasta
cuatro. DD
- 368 **El eshuenio no tiene duenio. DD
- 369 El frío abate al leon. DD, SP
- 370 El ganar y el perder son ermanos. DD
- 371 **El gato se vido cola y el se vido barva. DD
- 372 **El guarde mas de aire de buraquito, y chillo de
pašarico. DD
- 373 El ħamin y el yerno como te sale. DD
- 374 El ħaraganuth ermano de aniyuth. AP
- 375 **El ħarif que non muera. AP
- 376 El ħazan yerra en la teva. DD, SP
- 377 El igo bueno se come la graja. DD, SP
- 378 El ijo del ġidió crese y enigrese. DD
- 379 El ijo del ġidió golozo y vergüensozo. DD
- 380 El kavod es del que lo aze. DD
- 381 El loco la echa, el savio la lleva. B, DD, SP
- 382 El lovo tuvo boda, ġusto le vino para él. AP
- 383 El lovo y la oveja van de una conseja. DD
- 384 El mal avlar si no entinie mascarea. B, DD
- 385 El mal que se puede reparar con dinero no es
mal.¹³⁴⁾ DD, SP
- 386 El mal traye inġenio. A
- 387 El mal viene a quintales y se va a metecales. C,
DD, SP
- 388 **El mal viene sin pensar. AP
- 389 El mal y el bien en la cara se veyen.¹³⁵⁾ AP,
DD, SP
- 390 El mas buen medico es la natura, el tiempo y la
pasensia.¹³⁶⁾ DD, SP
- 391 El mas buen medico es la natura y el tiempo.¹³⁷⁾ SP
- 392 El mas chico cavello aze su solombra. DD
- 393 El mas prospero del ombre es adobar sus yerros.
B, DD, SP

¹³⁴⁾ V. 674.

¹³⁵⁾ Id. 333. V. 731.

¹³⁶⁾ V. 391.

¹³⁷⁾ V. 390.

- 394 El médico es aquel que pasa los males.^{137a)} SP
 395 El miedo guarda la vinia. DD
 396 El molinario pensa que solo por su molino aze
 luvia. DD
 397 El mos guarde de ríos maños.¹³⁸⁾ DD
 398 El moso bueno se lleva a la ija del amo. DD
 399 El mundo esta en dos ruelas, dar y tomar.¹³⁹⁾ DD
 400 El mundo se muove ma no caye. DD
 401 El nombre le abasta la vani(d)a(d) lo
 arrasta.¹⁴⁰⁾ DD
 402 El ojo es el espejo de la alma.¹⁴¹⁾ DD
 403 El ojo del patron engordese al cavallo.¹⁴²⁾ DD
 404 El ojo quere ver su parte. AP
 405 El ojo mas ambriento de la tripa. AP
 406 El ombre es como una solombra.¹⁴³⁾ AP
 407 El ombre goza el nombre.¹⁴⁴⁾ DD
 408 El ombre propone y el Dio dispone. DD, SP
 409 El ombre que no lleva hešbon, el hešbon le sale de
 suyo. AP
 410 El oro es olvidadizo. DD, SP
 411 El pan de la vizina es milizina. B, DD, SP
 411b) El pan de la vizina — melizina. AP
 412 El parir es trago de murir. DD
 413 El pariser y no saver es un ramo de locura.¹⁴⁴⁾ DD
 414 El pešcado es mudo, siendo non tiene (rea)
 polmon. DD
 415 El peše grande englute al chico. DD
 416 El pleites no tiene amigos ni el dezeozo tiene
 contentes. DD
 417 El preniado y el ducado no puede estar callado. DD
 418 El prove y el malado no es aparientado. AP, DD

^{137a)} V. 923.

¹³⁸⁾ Id. 359. V. 13.

¹³⁹⁾ V. 746, 840.

¹⁴⁰⁾ V. 83, 401, 506, 507.

¹⁴¹⁾ V. a. 333, 389, 731.

¹⁴²⁾ V. a. 48, 503, 813.

¹⁴³⁾ V. 83, 401, 506, 507.

¹⁴⁴⁾ Id. 844. V. 851. V. a. 423.

- 419 El que caza por la moneda, ella se va, la mujer queda.¹⁴⁵⁾ DD, SP
- 420 El que mete la mano entre dos piedras la quita machucada.¹⁴⁶⁾ DD, SP
- 421 El que mucho escoje lo podrido come.¹⁴⁷⁾ B, DD
- 422 El que no paso mar no vido mal.¹⁴⁸⁾ DD
- 423 El que pensa que alcanso la sensia es nesio.¹⁴⁹⁾ B, DD
- 424 El que se escuza, se acuza. DD
- 425 El que tiene ija de cazar y no la caza, se caza sola. AP
- 426 El que viene por matarte, madruga por matarlo.¹⁵⁰⁾ DD
- 427 El re va asta onde puede y no asta (onde) quere. AP
- 428 El río pasa y el arena, él queda. DD
- 428b El río pasa y la arena queda. SP
- 429 El savio (ḥaḥam) no ġuzga fin que no oye de todas dos partes. DD
- 430 El sapatero lleva el sapato roto.¹⁵¹⁾ DD
- 431 El selo es un castigo del sielo.¹⁵²⁾ DD
- 432 El selo y el dezeyo son dos elementos que quitan a la persona del mundo.¹⁵³⁾ AP
- 433 **El šal y el baile y la boca al aire. DD
- 434 El šastre ḥaragan, cuando piedre la aguja cuando el dedal.¹⁵⁴⁾ DD
- 435 El šastre que te cuzio los colchones que te cuzga los botones. DD
- 436 El tiempo es el mas buen aconsejador. DD
- 436b El tiempo es el mas buen consejero. SP

¹⁴⁵⁾ Id. 990. V. 196.

¹⁴⁶⁾ Id. 940. V. 941.

¹⁴⁷⁾ Id. 951.

¹⁴⁸⁾ V. 970.

¹⁴⁹⁾ V. a. 413, 844, 851.

¹⁵⁰⁾ V. 702.

¹⁵¹⁾ V. 448.

¹⁵²⁾ V. 432.

¹⁵³⁾ V. 431.

¹⁵⁴⁾ Id. 1073.

- 437 El tiempo es una escalera: el uno asuve y el otro abaša. DD
- 438 El tiempo es un rico trezoro. DD
- 439 El tiene cargo de la ormiga y del campo. DD
- 440 El tiniezo es venterezo. DD
- 441 El trabajo no dezonra sino da provecho y onra. DD
- 441b El trabajo no dezonra, sino provecha y onra. SP
- 442 El vizino veve la entrada y no veve la salida.
DD, SP
- 443 El viejo tura porque se cura.¹⁵⁵⁾ DD
- 444 El yerno es como el sol de el envierno.¹⁵⁶⁾ DD
- 445 Embezada esta la cavra por durmir al sereno.¹⁵⁷⁾ DD
- 446 Embezalo arte y metelo aparte. DD
- 447 **En boca serrada no entra moša. DD
- 448 En caza de fierrero cuchillo de palo.¹⁵⁸⁾ DD
- 449 En caza de ğugador, poco tura la alegría. DD
- 450 En caza llena presto se guiza la sena. DD
- 451 En caza que ay pleto, el ğuerco no esta quieto. DD
- 452 **Encomendar las ovejas al lovo. DD
- 453 En corason amargoroso no entra ni riza ni gozo. DD
- 454 En demandas de ğustisia avla siempre la verdad. AP
- 455 En el mal se conesen los barraganes. AP
- 456 En el oro no caye mancha.¹⁵⁹⁾ SP
- 457 En el oro y en ombre y en lodo mancha no queda¹⁶⁰⁾ AP
- 458 En el plato que comes no escupas.¹⁶¹⁾ B, SP
- 459 En enfloreser la ortiga, ya puncha como enemiga. DD
- 460 **En la guerra no se esparten confites. B, DD
- 461 **En la punta de la naris le cresio un panaris. DD

¹⁵⁵⁾ Id. 626.

¹⁵⁷⁾ V. 1170.

¹⁵⁸⁾ V. 430.

¹⁵⁹⁾ V. 48, 460.

¹⁶⁰⁾ V. 48, 459, V. a. 45.

¹⁶¹⁾ V. 273, 868, 920. V. a. 270, 889.

¹⁵⁶⁾ V. 548.

- 462 En la sivdad de los siegos, beata el que tiene un ojo.¹⁶²⁾ C, SP
- 463 En la sivdad de siegos, beata el de uno ojo.¹⁶³⁾ AP
- 464 En la sivdad que iras — como veras ansi aras.¹⁶⁴⁾ DD
- 465 En los brasos de su padre, en pechos de su madre, como la rosa cuando se avre; ansi asemeja el ombre. AP
- 466 En Mişrayim quen tiene un ojo es mazalozo.¹⁶⁵⁾ AP
- 467 En ora de tu sania detente, amostararás tu sensia. AP
- 468 En país de siegos, el tuerto es re.¹⁶⁶⁾ DD
- 469 En prisa nos vemos, marido bezemos. DD
- 470 En que sivdad iras — lo que veras aquello aras.¹⁶⁷⁾ A
- 471 En sivdad de siegos, basta quen tiene un ojo.¹⁶⁸⁾ DD
- 472 En todas las cazas bullen lapas, y en la mia calderadas. DD
- 473 Entre la eshüegra y la nuera queda la caza sin barrer.¹⁶⁹⁾ DD
- 474 Entre la madre y la comadre atan al ninio. DD
- 475 Entre la madre y la comadre perdimos al ijo.¹⁷⁰⁾ SP
- 476 Entre la pas y la guerra, guay del quen la lleva. DD, SP
- 477 Escapa un punto, biviras un mundo.¹⁷¹⁾ DD, SP
- 478 Escovas nuevas bueno barren. B, DD
- 479 Escrito esta en la palma lo que tiene de pasar la alma. AP, DD
- 480 **Eshuegra ni de barro buena. B, DD, SP
- 481 **Espartio Ğoĝa para sí lo mas. DD

¹⁶²⁾ Id. 463, 471. V. a. 466, 468.

¹⁶³⁾ Id. 462, 471. V. a. 466, 468.

¹⁶⁴⁾ Id. 470. V. 531.

¹⁶⁵⁾ V. 462, 463, 468, 471.

¹⁶⁶⁾ V. 462, 463, 466, 471.

¹⁶⁷⁾ Id. 464. V. 531.

¹⁶⁸⁾ Id. 462, 463. V. 466, 468.

¹⁶⁹⁾ V. a. 475.

¹⁷⁰⁾ V. a. 473.

¹⁷¹⁾ Id. 846.

- 482 **Espera cavallo a la yerva nueva.** DD
 483 ****Esperar del lovo carne.** DD
 484 ***Esta arroz lleva mucho caldo.** DD
 485 ****Esta hazinura que se vaiga a las fonduras de la mar.** AP
 486 ****Esta pita y arroz paramorde vos.** DD
 487 ****Esta venida tenga ermanos.** DD
 488 **Este mundo es un bonete, ken lo quita ken lo mete.** DD
 489 **Este rumio de muchas ornas.** AP
 490 ***Esto mi es el ojo en la cara.** A
 491 **Estonse es el bien conesido, cuando es perdido.** DD

F

- 492 **Feya en faša — ermoza en plasa.¹⁷²⁾** AP
 493 **Fierro con fierro se aguza.** B, DD, SP
 494 ****Finiste de oro.** A
 495 **Fin que al rico le dara la gana, al prove le sale la alma.¹⁷³⁾** SP
 496 **Fin que al rico le viene la gana, al prove le sale la alma.¹⁷³⁾** AP
 497 **Fin que esta el fierro callente se bate.** DD
 498 **Fin que la criatura no llora, la madre no la lecha.¹⁷⁴⁾** AP
 499 **Fin que va y viene, alma tiene.** DD
 500 **Fuego y baraža no se amatan con paža.** B, DD, SP
 501 **Fue por lana, sali trasquilada.** DD
 502 **Fuera lo roto cuando es lo descuzido.** DD
 503 **Fumo es la fin de todas las lazerías.¹⁷⁵⁾** AP
 504 **Fuye del pecado, no entres en arriva.** AP
 505 **Fuyi del peršil, me cresio en la naris.** DD

¹⁷²⁾ V. a. 36, 37.

¹⁷³⁾ Id. 96.

¹⁷⁴⁾ Id. 575.

¹⁷⁵⁾ V. a. 48, 406, 813.

G

- 506 Gana buena fama y echate a la cama.¹⁷⁶⁾ B, DD
507 Gana buena fama y echate en el mar.¹⁷⁷⁾ SP
508 Gastador y pompozo non traye día bueno. AP
509 Gato escaldado fuye de agua fría. DD
510 Goza la manseves, que en la vejes la soba y el
minder. AP
511 Gozo sin medida acorta la vida. DD
512 Grande mal es el no saver. DD, SP
513 **Guardate de ojo de ombre y de sirena de mal. AP
514 **Guardate de ombre barvado y de viento
encanalado. DD
515 **Guay de aquel que va detras de lo perdido. SP
515b**Guay del que va detras de lo perdido. B, DD
516 **Guay del malo y su vizino alado. DD, SP
517 **Guay del que la lleva. DD
518 **Guay de mi, sin mi. AP
519 **Guay que el podrese, que el güerfano ya.
crese. AP
520 Güeso ajeno no se aze tu güeso, y si lo quieres
azer no aqueša.¹⁷⁸⁾ AP
521 Güeso que te cayo en parte llevatelo con
arte.¹⁷⁹⁾ DD

Ğ

- 522 Ğoĝa en medio de la sofa. DD, SP
523 Ğoĝa estuvo al banio y tuvo por contar sien y uno
anio.¹⁸⁰⁾ AP
523b Ğudio y ğidio es todo uno. DD

¹⁷⁶⁾ Id. 83. V. 507. V. a. 401. 407.

¹⁷⁷⁾ V. 83, 506. V. a. 401. 407.

¹⁷⁸⁾ V. 521.

¹⁷⁹⁾ V. 520.

¹⁸⁰⁾ Id. 1132.

H

- 524 **Haduyon y enšartator es el nuestro šastre.** DD
 525 **Haḥam y mercader alegría de la mujer.** DD
 526 **Ḥana detras de Mohulu.** DD
 527 **Ḥana la pensadera.¹⁸¹⁾** DD, SP
 528 **Ḥaragan y consejero.** B, DD, SP
 529 **Ḥazinura de tura muerte segura.** B, DD

I

- 530 **Iḡa mía delisia, que todo lo que veye covdisia.** DD
 531 **Iḡa mía la mi querida, en la sivdad que iras, como veras ansina azeras.¹⁸²⁾** AP
 532 ****Iḡa y pustalona y feya a la maimona.** DD
 533 **Iḡo, de cuanto tu nasites, me armates traision.** AP
 534 **Iḡo mío ganador, lleva cuatro, traye dos.¹⁸³⁾** AP
 535 **Iḡo mío ganador, lleva tres, traye dos.¹⁸⁴⁾** DD
 536 ****Iḡo mío lesto, va tarde y viene presto.** DD
 537 **Iḡos cazados mis pensares arresdublados.** AP
 538 ****Iḡos de mis iḡos — dos vezes mis iḡos.** AP
 538b **Iḡos de mis iḡos son dos vezes mis iḡos.** DD
 539 **Iḡos no tengo, nietos me lloran.** DD, SP
 540 **Iḡo sos, padre seras, como izites así te aran.¹⁸⁵⁾** DD
 541 **Iḡo sos y padre seras, lo que izites, aquello te se azera.¹⁸⁶⁾** AP
 542 **Iḡos y vasos no son nunca muchos.** DD
 543 **Iras mi iḡa a los aḡenos aparientar y no te des (a) aborreser, que se veya que sos iḡa de buen pareser.** AP
 544 ****Izo Ḥuro lo que no izo ninguno.** DD

¹⁸¹⁾ V. 799.

¹⁸²⁾ V. 464, 470.

¹⁸³⁾ Id. 535, 725.

¹⁸⁴⁾ Id. 534, 725.

¹⁸⁵⁾ Id. 541. V. 291.

¹⁸⁶⁾ Id. 540. V. 291.

L

- 545 La alma sale y la mania no.¹⁸⁷⁾ AP
546 La ambre y el frío trayen a la puerta del enemigo.
DD, SP
547 La amistad del culevro. AP
548 La amistad del yerno como el sol del
vierno.¹⁸⁸⁾ AP
549 **La angustia a su ora. A, B, SP
550 **La aparensia engania. DD
551 La bolsa del rico se vazía y la del prove nunca se
inche.¹⁸⁹⁾ DD
552 La bota llena la mujer borracha. DD
553 La cama es una roza, si no se duerme, se
repoza. DD, SP
553b La cama es una roza, sisque no se duerme, se
repoza. AP
554 La camiza es mas serca del palto. DD
555 La candela del prove se gasta en contando bienes
del rico. DD
556 La caredad siempre paga.¹⁹⁰⁾ DD
557 La caza del doliente se quema y no se siente.
C, DD, SP
558 La caza del rico se vazía y la del prove no se
inche.¹⁹¹⁾ AP
559 **La caza es podzo sin fondo.¹⁹²⁾ DD
560 La cola del perro estuvo siete años en prensa y
al cavo salió tuerta. DD
561 La comida es una malatía, escapa de la noche,
torna por el día. DD
562 La conda es una coza que a la feya aze
ermoza. DD

¹⁸⁷⁾ V. a. 577.

¹⁸⁸⁾ V. 444.

¹⁸⁹⁾ V. 558.

¹⁹⁰⁾ V. a. 115.

¹⁹¹⁾ V. 551.

¹⁹²⁾ Id. 192.

- 563 La criatura y la masadura siempre queren
coviertura. DD
- 564 La dota yo ti vo dar, la felisidad vate a
bušcar.¹⁹³⁾ AP
- 565 La experiencia es madre de la sensia. B, DD, SP
- 566 La flor mas pequenia mira, y el poder de el Dio
admira. DD
- 567 La foja con el monturo. DD
- 568 La gava¹⁹⁴⁾ el Dio la aborrese. AP
- 569 La haveransa traye mucha ansia, al cavo del año
sale tresquilada. AP
- 570 La ija en caza, la ašugar en la caša. DD
- 571 La ija y el Pešaḥ nunca se atema. DD
- 572 La limpieza del cuerpo amuestra la limpieza da la
alma¹⁹⁵⁾ DD, SP
- 573 La limpieza es media riqueza.¹⁹⁶⁾ DD
- 574 La madre ḥaragana quita a la ija valiana. DD
- 575 La madre non alecha a la criatura asta que non
llora.¹⁹⁷⁾ DD
- 576 La madre pare colevros y demanda por ellos.¹⁹⁸⁾ C
- 576b La madre que pare colevros demanda por
ellos.¹⁹⁸⁾ SP
- 577 La mania — de la faša fin la mortaja.¹⁹⁹⁾ A, SP
- 578 La mano que queres ver cortada —
bezala.²⁰⁰⁾ B, DD
- 579 La mas grande amargura es solo por su
criatura. AP
- 580 La mentira no tiene pies.²⁰¹⁾ DD
- 581 La mentira tiene curta tira.²⁰²⁾ AP
- 582 La mošca es chica, ama es bulandera. AP
- 583 La muerte no es vingansa, ama es buena
(e)scombransa. AP

¹⁹³⁾ V. 214.

¹⁹⁴⁾ Heb. ga'awah.

¹⁹⁵⁾ V. a. 573.

¹⁹⁶⁾ V. a. 572.

¹⁹⁷⁾ Id. 498.

¹⁹⁸⁾ Id. 80.

¹⁹⁹⁾ V. a. 260, 543.

²⁰⁰⁾ Id. 680.

²⁰¹⁾ V. 581, 681.

²⁰²⁾ V. 580, 681.

- 584 La muez no parti, ama los dientes arrompi. AP
 585 La mujer borracha, andjel... DD
 586 La mujer cazada de la noche a la maniana. DD
 587 La mujer destruidera, vazia del marido la
 faldiguera. DD
 588 *La mujer es un mal dulce que todos la
 faldiguera. B, DD
 589 La mujer guarda el secreto que no save. B, DD
 590 La mujer loca, por la vista pierde la toca. AP, DD
 591 La mujer mala mete la meza y abolta la caza. DD
 592 La mujer onorada y en la punta de la
 montania. DD
 593 La mujer savia fragua su caza, y la loca con sus
 manos la derroca. AP, DD, SP
 594 La mujer y la roza fisque la afrescas te tura
 ermoza. AP
 595 La nalcha antes del cavallo. DD
 596 La novia cale que amostre la (a)šugar. El gato esta
 (a)rriva de la caša no lo save echar. AP
 597 La novia muy apresurada, el sonete no me
 agrada. DD
 598 La ovra alava al maestro.²⁰³⁾ DD
 599 La paz del colevro. DD
 600 La pera no caye lonđe del peral.²⁰⁴⁾ AP, SP
 601 La piedra patleya, el ombre inda no. AP
 602 La premera carvonera, la segunda seniora. DD
 603 La provesa no quita virtud, ni la riqueza la
 pone. DD
 604 La puerta avierta y el ğusto peca. B, DD, SP
 605 La que cría ni arta ni limpia.²⁰⁵⁾ DD
 606 La repuesta a su ora vale un mundo.²⁰⁶⁾ AP
 607 La repuesta en su ora vale mucho.²⁰⁷⁾ B, DD

²⁰³⁾ V. 831.

²⁰⁴⁾ Id. 787.

²⁰⁵⁾ V. 254.

²⁰⁶⁾ V. 607.

²⁰⁷⁾ V. 606.

- 608 La riqueza con falsía, se acava con manzilla. AP
 609 La riqueza es uno fumo; la grandeza nada vale,
 porque la terrivle muerte siempre vindicará.²⁰⁸⁾ AP
 610 **La salud del cuerpo se fragua en el estomago. DD
 611 **La sangre no se aze agua. AP
 612 **Las cozas claras el Dio las bendize. DD, SP
 613 La sensia y la pasensia, abate al enemigo.²⁰⁹⁾ AP
 614 Las manos muchas el Dio las bendiño. A
 615 Las manos son de oro y de lodo. A, B
 616 Las mujeres lloran con un ojo y ríen con el
 otro. DD
 617 Las paredes tienen oídos.²¹⁰⁾ DD
 618 Las paredes tienen orejas.²¹⁰⁾ B, AP, SP
 619 Las vidas componen vinias.²¹¹⁾ A, B
 620 La tose y el azno no se puede (e)sconder. AP
 621 Lavar la cavesa al hamor es gastar lešía y
 šavon. AP
 622 La ventura es del que la precura.²¹²⁾ DD
 623 La ventura es en la precura.²¹³⁾ AP
 624 La vida es como la solombra pasada²¹⁴⁾ AP
 625 **La vieja con sus tarayinas. A, DD
 626 La vieja tura porque se cura²¹⁵⁾ C, SP
 627 Lavra mi vizina la loca y yo la sezuda la miro en
 la boca. DD
 628 La yida esta en mi mano, la venida no se
 cuando. DD
 629 Le da la mano toma el pie. DD
 630 Lenia sin fumo no ay.²¹⁶⁾ B, DD, SP
 631 Lo barato entinie la caza de mi padre. DD
 632 Loco callado por savio es contado²¹⁷⁾ AP
 633 Lo comido por lo servido. DD

²⁰⁸⁾ V. 624, 662.

²⁰⁹⁾ V. a. 727.

²¹⁰⁾ Ids.

²¹¹⁾ Id. 212.

²¹²⁾ V. 623.

²¹³⁾ V. 622.

²¹⁴⁾ V. 609, 662.

²¹⁵⁾ Id. 443.

²¹⁶⁾ Id. 780. V. 230, 821.

²¹⁷⁾ Id. 119, 747. V. 104. V. a. 679, 696, 741.

- 634 Lo das con las manos, lo buscas con los pies. AP
 635 Lo deñado es perdido²¹⁸⁾ A
 636 Lo echa a la izquierda, le sale a la derecha. DD
 637 Lo fiado cale ser pagado²¹⁹⁾ DD
 638 Lo fiado deve ser pagado²¹⁹⁾ SP
 639 Longe de mi un palmo macar a mi ermano. DD
 640 Lo que aborresi, aquello encampi. DD, SP
 641 Lo que a ti no te agrada, al amigo no le
 agas.²²⁰⁾ SP
 642 Lo que a ti no te agrada, a tu haver no le agas.²²¹⁾
 B, DD, SP
 643 **Lo que aze Ğođa, aze y desaze. DD
 644 Lo que dan del sielo, que lo resiva la
 tierra.²²²⁾ DD
 645 Lo que del sielo viene la tierra arresive.²²³⁾ DD
 646 **Lo que güele non fiede. DD
 647 Lo que izo el fierrero que lo pague el teñidor. DD
 648 Lo que la vieja quería, en los sueños le
 venía.²²⁴⁾ AP
 649 Lo que la vieja quería, entre sueños le
 venía.²²⁵⁾ DD
 650 Lo que manos no tocan paderes lo echan. DD
 651 Lo que mi ojo no veye, mi corason no
 llora.²²⁶⁾ A, SP
 652 Lo que non pari non biva. DD
 653 Lo que no se empesa no se acava. DD
 654 **Lo que pare la gata — gaticos. DD
 655 **Lo que pase — pase; lo que tengo de pasar no
 se. AP
 656 Lo que puedes solo no esperes de otros.²²⁷⁾ SP

²¹⁸⁾ Id. 1099.

²¹⁹⁾ Ids.

²²⁰⁾ Id. 642.

²²¹⁾ Id. 641.

²²²⁾ V. 645, 660.

²²³⁾ Id. 660. V. 644.

²²⁴⁾ V. 649.

²²⁵⁾ V. 648.

²²⁶⁾ V. 809, 810.

²²⁷⁾ Id. 53, V. 87. V. a. 109, 110, 915, 1154, 1155, 1156, 1157.

- 657 Lo que se aze en la boda no se aze en la vida
toda. DD
- 658 Lo que se uza no es escuza.²²⁸⁾ DD
- 659 Lo que se va yir al fregon, que se vaiga al
garon. AP
- 660 Lo que viene del sielo lo resive la tierra.²²⁹⁾ DD
- 661 Los cañcos vazios son los que mas sonan. DD
- 662 Los días pasan como la solombra y el ricordo
queda asta la tomba.²³⁰⁾ AP
- 663 Los males tuyos no contes a ninguno, al enemigo
lo alegrarás. AP
- 664 Luenga tierna rompe el güeso. A, DD, SP

LL

- 665 Llagas untadas ya duelen ma no tanto. DD
- 666 Llamé al gato por compañía, avrio los ojos y me
[e]spantó. AP
- 667 Llave de oro avre cada dolap.²³¹⁾ B, DD
- 668 **Lleno de sensia, ma sin pasensia. DD
- 669 Lloran cuerpos por vestidos y vestidos por cuerpos.
DD, SP

M

- 670 Madrasta el nombre le abasta.²³²⁾ DD
- 671 Mal de durera mal de cagadera. A, C
- 671b Mal de curera mal de caganera. DD
- 672 Mal de muchos consuelo de locos.²³³⁾ A, B,
DD, SP

²²⁸⁾ Id. 1102.

²²⁹⁾ Id. 645. V. 644.

²³⁰⁾ V. 609, 624.

²³¹⁾ V. 128, 228, 1089. V. a. 1177.

²³²⁾ V. 246.

²³³⁾ Id. 306. V. a. 673.

- 673 Mal de muchos medio mal.²³⁴⁾ AP
 674 Mal de paras no es mal.²³⁵⁾ A, B, SP
 675 Maldision de bivda, lagrimas de güerfanos, no
 aparan a bueno. AP
 676 Maldision sin rason para su patron. DD
 677 Mal llevando y bien esperando. DD
 678 Mal que se acava con moneda no es mal.²³⁶⁾ AP
 679 Manco avlar manco yasar.²³⁷⁾ AP
 680 Mano que quieres ver cortada — bezala.²³⁸⁾
 DD, SP
 681 Mansevo leon, cazado maimon (cagon).²³⁹⁾ AP
 682 Mansevo leon, espozado pavon, cazado
 cagon.²⁴⁰⁾ DD
 683 Mantente con onor y no asperes de otro
 favor. DD
 684 Ma quen te diga lo que no puede ser, no lo
 creyas. AP
 685 Maravi(II)a que el re tiene corona. DD
 686 * * Marido presto lo quero. DD
 687 Mas da el duro que el deznudo. AP
 688 Mas fuerte es de pensar que de lo pasar. B,
 DD, SP
 689 Mas muchas mošcas se topan en la miel de lo que
 en el vinagre. B, DD
 690 Mas presto pasan malas cuchilladas que malas
 palavradas.²⁴¹⁾ A, SP
 691 Mas presto se coje al mentirozo si no al
 cošo.²⁴²⁾ DD
 692 Mas save el nesio en su almena, que el savio en
 caza ajena. DD
 693 Mas te [e]sta como a la mazga la frontera. A

²³⁴⁾ V. a. 306, 672.

²³⁵⁾ V. 385, 678.

²³⁶⁾ V. 385, 674.

²³⁷⁾ V. 104, 696, 739. V. a. 119, 632, 745.

²³⁸⁾ Id. 578.

²³⁹⁾ V. 682.

²⁴⁰⁾ V. 681.

²⁴¹⁾ V. 72, 845.

²⁴²⁾ V. 580, 581.

- 694 **Mas vale al que el Dio ayuda de el que
madruga. DD**
- 695 **Mas vale amigo en plasa que moneda en la
caša. DD**
- 696 **Mas vale callar que avlar.²⁴³⁾ DD, SP**
- 697 **Mas vale tarde que nunca. B, DD**
- 698 **Mas vale una buena fama que un saco de
plata. AP**
- 699 **Mas vale un pašaro en la mano — que sien
abolando.²⁴⁴⁾ DD**
- 700 **Mas vale un toma que dos te dare. DD**
- 701 **Mas ven cuatro ojos que dos. DD**
- 702 **Matar que matar te quero.²⁴⁵⁾ DD**
- 703 **Me arrepenti de blaħo a turco. AP**
- 704 **Me consolo, que no so solo. AP, DD**
- 705 **Me cresio una espina y no me do gozar. AP**
- 706 **Mejor asolado que mal acompañado. B, DD**
- 707 **Mejor es buen vizino que un ermano y un
primo.²⁴⁶⁾ B**
- 708 **Mejor es cayer al río furiente, que en la boca de
la ĝente. AP**
- 708b **Mejor es cayer en el río furiente, y no en boca de
la ĝente. B, DD, SP**
- 709 **Mejor es creyer que no yir a ver. SP**
- 709b **Mejor es creyer y no yir a ver. B, DD**
- 710 **Mejor es que te veyan arrascando, que no
maščando. AP**
- 711 **Mejor es sien muertes. SP**
- 712 **Mejor es sien muertes de lonĝe y no una de
serca. DD**
- 713 **Mejor es un buen vizino que un ermano y un
primo.²⁴⁷⁾ DD, SP**

²⁴³⁾ V. 104, 679, 741. V. a. 747, 119, 632.

²⁴⁴⁾ Id. 714.

²⁴⁵⁾ V. 428.

²⁴⁶⁾ Id. 713.

- 713b **Mejor es uno bueno vizino que no un ermano y un primo.²⁴⁷⁾ AP**
- 714 **Mejor es un pašaro en la mano — que dies abolando.²⁴⁸⁾ SP**
- 715 **Mejor es vergüensa en cara y no dolor del corason. DD**
- 716 **Mejor yantar de verdura y sin pasion que bue[n] engordado con aborrision. DD**
- 717 **Mejor es yechma de tu ciudad, que no trigo de ciudad ajena. AP**
- 718 **Menta al bueno apareja el bermuelo. B, DD**
- 719 **Menta al malo apareja el palo. DD**
- 720 **Mešerico mata tres. DD**
- 721 **Meteme en resta que so año de testa. DD**
- 722 **Miedo tendre y malo sere. DD**
- 723 **Mi ija la lejera eniudo y tejera. DD**
- 724 **Mi ijo cocho y recocho novias a veinte echó. DD**
- 725 **Mi ijo »ganador« — traye uno lleva dos.²⁴⁹⁾ SP**
- 726 **Mi enemigo me veyá murir, que de todo mal me vera salir. DD**
- 727 **Milizina de cualquier ansia es la pasensia y la toleransia.²⁵⁰⁾ DD**
- 728 **Mi moso manda mi moso.²⁵¹⁾ AP**
- 729 ****Mi ojo no se engania. AP**
- 730 **Mira el echo tuyo y no avles mal por ninguno. AP**
- 731 **Miralo la cara, le coneseras el corason.²⁵²⁾ AP**
- 732 **Mis ermanos, mis queridos, lo que vas tan acorrido en este mundo falso. AP**
- 733 **Mis ijos cazados mis males rezdublados. DD**
- 734 **Mi vizina pario, a mi me se apego. DD**
- 735 **Mosas y mansevos tovajas de manos. DD**
- 736 **Moso del pie cošo. DD**
- 737 **Moso manda mi moso.²⁵³⁾ DD**

²⁴⁷⁾ Id. 707.

²⁴⁸⁾ Id. 699.

²⁴⁹⁾ V. 534, 535.

²⁵⁰⁾ V. a. 613

²⁵¹⁾ Id. 737.

²⁵²⁾ V. 333, 389.

²⁵³⁾ Id. 728.

- 738 Mucha carne y mal šabbath. DD
 739 Mucha mujer y gozo es tosigo daniozo. DD
 740 Mucho amen caye el talet.²⁵⁴⁾ DD, SP
 741 Mucho avlar mucho yarar.²⁵⁵⁾ A, SP
 742 Muchos pocos azen un mucho. DD
 743 Muera Marta al menos arta. DD
 744 Muera Šimšon con cuantos son. DD
 745 Muevos rees nuevas les. DD
 746 Mundo redondo, quen no save rodearlo caye al fondo.²⁵⁶⁾ DD

N

- 747 Nesio callado por savio es contado.²⁵⁷⁾ DD
 748 Ni ave sin nido ni gozo complido. B, DD
 749 Ni aĵos comio ni la boca le fidio. DD
 750 Ni boške sin pino ni roza sin espino. DD
 751 Ni carvon ni lenia no asperes fin que yela. DD
 752 Ni caza, ni morada, ni hastra encaneyada. AP
 753 Niegat una falta es azer otra peor. B, DD, SP
 754 Niegat y mentir y la verdad dezmentir. DD
 755 Ni el barragan con su barraganía, ni el rico con su riqueza. AP
 756 Ni el re sin ĝente no vale niente. DD
 757 Ni ermanos, ni todos dedos de la mano no son de un modo.²⁵⁸⁾ AP
 758 Ni feya de encantar, ni ermoza de alavar.²⁵⁹⁾ AP
 759 Ni iĵos ni aziendas no se azen por manos aĵenas. DD
 760 Ni linda de encantar — ni feya de espantar.²⁶⁰⁾ SP
 761 Ni linda que mata ni feya que espanta.²⁶¹⁾ DD

²⁵⁴⁾ V. 288.

²⁵⁵⁾ V. 104, 679, 696. V. a. 119, 632, 747.

²⁵⁶⁾ V. 399, 840.

²⁵⁷⁾ Id. 119, 632. V. 104, 741, 679. V. a. 696.

²⁵⁸⁾ V. 1110, 1111.

²⁵⁹⁾ V. 760, 761.

²⁶⁰⁾ V. 758, 761.

²⁶¹⁾ V. 758, 760.

- 762 Ni manias iguales ni vida sin males. DD
 763 Ni miercoles sin sol, ni bivda sin dolor, ni mosa
 sin amor. DD, SP
 764 Ni mujer sin mancha ni ombre sin tacha. DD
 765 Ninguno no inche la (f)olla de otros. AP
 766 Ninguno no save lo que ay en la olla, sino la
 cochara que la maneya. DD
 767 Ninguno veye su corcova. B, DD, SP
 768 Ni novia sin señas ni bodas sin queñas. B, DD
 769 Ni novia sin velo ni mujer sin selo. B, DD, SP
 770 Ni onde tu tía no vayas cada día. A, B, DD, SP
 771 **Ni primera ni prostera. A, B
 772 Ni solombra sin claredad ni ombre sin
 falsedad. DD
 773 Ni te bendigo, ni te maldigo si no en la ora que
 te lo digo. B, DD, SP
 774 Ni todos ríen en uno día, ni todos mueren en uno
 día. AP
 775 Ni Travniq no es el mas menimo lugar. DD
 776 Ni vino sin sumo ni fuego sin fumo. DD
 777 No alaves al día antes de su pasadía. B, DD, SP
 778 **No ay amor feo. DD
 779 No ay ermanos asta que no lo pare la madre. SP
 780 No ay lenia sin fumo.²⁶²⁾ DD
 781 No ay mejor espejo que un amigo viejo. DD
 782 No ay mejor madre que la que te pare. AP
 783 No ay mejor testigo que el papel escrito. B,
 DD, SP
 784 No ay peor sordo de el que no quere oír. DD
 785 No aze el que puede, sino el que esta
 embezado. DD, SP
 786 No cantes cuatro fin que no echas al saco.²⁶³⁾ AP
 787 No caye la pera lonçe del peral.²⁶⁴⁾ DD

²⁶²⁾ Id. 630. V. 230, 821.

²⁶³⁾ V. 788.

²⁶⁴⁾ Id. 600.

- 788 No contes cuatro fin que no veyes al saco.²⁶⁵⁾ DD
 789 No crese la almora, fin que no viene la ora.²⁶⁶⁾ AP
 790 No deseyes lo que aquistar no puedes. B, DD, SP
 791 No descuervas secretos de tu alma, ni con tu
 ermana. AP.
 792 **No echas la boca al negro. AP
 793 No le abasta ni hazné del re. AP
 794 No le digas al loco ni mucho ni poco. C, SP
 795 No le mires la color, miralde la sabor. AP
 796 No me mates aqui, matame mas par'alli. DD
 797 No puede fuyir ninguno de su destino. DD, SP
 798 No se avre la mora antes de su ora.²⁶⁷⁾ DD
 799 No seyas la Hana pensadora.²⁶⁸⁾ AP
 800 No se espande el pie mas de la colcha. DD
 801 No se puede sacar nada de onde no ay. DD
 802 No te arrasques onde no te come. DD
 803 **No tiene ni padre ni madre ni Spiritu Santo.
 C, SP
 804 **No tiene ojos de aji. AP
 805 **No toqueš lumbre en šabbath. B, DD, SP
 806 No venga a descuvertura lo que mama la
 criatura. DD
 807 Novia chica novía grande talamo quere. DD

O

- 808 Ojo que a de quevvar todo quere mirar. DD
 809 Ojo que no veye — corason non degüeli.²⁶⁹⁾ SP
 810 Ojo que no veye — corason que non güeli.²⁶⁹⁾ AP
 810b Ojos que no veyen — corason que no duele.²⁶⁹⁾
 B, DD

²⁶⁵⁾ V. 788.

²⁶⁶⁾ V. 788.

²⁶⁷⁾ V. 789.

²⁶⁸⁾ V. 527.

²⁶⁹⁾ V. 651.

- 811 Olla de muchos ni echa ni guizada.²⁷⁰⁾ DD
 812 Olla de muchos no bulle.²⁷¹⁾ A, B
 813 Ombre en lo que te contiene tanto sobervio tienes.
 Tu fin es polvo y tierra.²⁷²⁾ AP
 814 Ombre reglado nunca lo veras vengado.²⁷³⁾ AP
 815 Onde ay bien querer no ay mal meter. B, DD
 816 **Onde ay mosas ay y rozas. A, B
 817 Onde caye la braza alli quema. DD
 818 Onde el lavorador de todo mucho, onde el
 alevansado mas mucho. AP
 819 Onde el sol no entra alli el medico entra. B, DD
 820 Onde estan las barajas, onde estan las negras
 faltas. DD
 821 Onde la olla sona algo ay.²⁷⁴⁾ B, DD, SP
 822 *Onde va el re con su pie. DD
 823 Onra a cada uno y no maltrates a ninguno. DD, SP
 824 Onra al azno para modre su patron. SP
 824b Onra al azno para morde su patron. DD
 825 Onra al medico antes que lo tengas de
 minister. DD
 826 **Ora ay para todo. DD
 827 *Orejas de mercader. DD
 828 Oro es — que oro vale. AP
 829 Oro mio onde te metere. DD
 830 Oвра echa dinero aspera. DD
 831 Oвras son amores²⁷⁵⁾ DD
 832 Oyan tu oídos dichas de tu boca.²⁷⁶⁾ SP
 833 Oyan tus orejas dicha de tu boca.²⁷⁶⁾ AP

²⁷⁰⁾ V. 812.

²⁷¹⁾ V. 811.

²⁷²⁾ V. 8, 48, 406, 503.

²⁷³⁾ V. 852.

²⁷⁴⁾ V. 230, 630, 780.

²⁷⁵⁾ V. 598.

²⁷⁶⁾ 832, 833 lds. Id. 1048.

P

- 834 **Paga lo que debes, savras lo que tienes.** B, DD, SP
 835 **Pagan ġustos por pecadores.** A, B, AP, DD, SP
 836 **Pan y panderico.** AP
 837 **Panios dan onores.²⁷⁷⁾** AP, DD
 838 **Para lo echo no ay provecho²⁷⁸⁾** B, DD, SP
 839 **Para morde de mi mujer me la corto.²⁷⁹⁾** A
 840 **Para que el ombre se sepa gobernar y que pueda a si mesmo apresiar, siempre se deve de recordar que el mundo asimeja a la rueda.²⁸⁰⁾** AP
 841 **Para todo ay cavo.** B, DD, SP
 842 **Pari colevro para que me quite los ojos.** SP
 842b **Pari colevros para que me quiten los ojos.** DD
 843 **Pari, mujer, que la cuenta esta ġusta.** DD
 844 **Pariser y no saver es una rama de locura.²⁸¹⁾** B
 845 **Pasan cuchilladas y no palavradas.²⁸²⁾** DD
 846 **Pasa un punto biviras un mundo.²⁸³⁾** B, DD, SP
 847 **Pasensia pioja — que la noche es larga.** DD
 847b **Pasensia piojo — que la noche es larga.** SP
 848 **Pecado atorgado, medio pordonado.** AP
 849 ****Peşaġ — paras sin ġešbon.** DD
 850 **Pensar el mal para que venga el bien.** DD, SP
 851 **Pensar y no saver es una rama de la locura.²⁸⁴⁾** AP
 852 **Persona reglada no se va ver nunca criada.²⁸⁵⁾** AP
 853 **Pezando sobre un colevro — el colevro se encorvo.** DD
 854 **Pie con pie, mano con mano.** DD
 855 **Pleto de ermanos, alġenia de manos.** DD, SP
 856 **Pleto entre marido y mujer, la colcha tiene de venser.** AP

²⁷⁷⁾ V. a. 7, 8.

²⁷⁸⁾ V. 14.

²⁷⁹⁾ Id. 860.

²⁸⁰⁾ V. 399, 746.

²⁸¹⁾ Id. 413. V. 851. V. a. 423.

²⁸²⁾ V. 72, 690.

²⁸³⁾ Id. 477.

²⁸⁴⁾ V. 413, 874. V. a. 423.

²⁸⁵⁾ V. 814.

- 857 **Poco me tures. DD
 858 Poco tosigo no entosega. DD
 859 Podzo sin fondo. A, B
 860 Por amor de mi mujer me la...²⁸⁶⁾ DD
 861 Por dinero balia el perro. DD, SP
 862 Por dezir fuego — no se quema la caza.²⁸⁷⁾ DD, SP
 863 Por dezir la verdad se pierde la amistad.²⁸⁸⁾
 B, DD, SP
 864 Por el cante se conese la ave.²⁸⁹⁾ B, DD, SP
 865 Por el dar y el aver la madre y la ija se
 queren. DD
 866 Por los míos quero dezir, ama no quero
 sentir.²⁹⁰⁾ AP
 867 **Por mala que sos me bivas. DD
 868 Por poca levadura se bozea la masadura. DD, SP
 869 **Por que vas al hıdeř — porque va el mundo a la
 reves. DD
 870 Por sus frutas se conese el arvol.²⁹¹⁾ B, DD, SP
 871 Por una mořquita se bozea y se gomita.²⁹²⁾ DD
 872 Por una pađa se ditiene el molino.²⁹³⁾ DD
 873 Por un punto se aze el ombre carnudo. DD
 874 Pořo mi pořo con mi mujer me tomo. DD
 875 Prezo por sien, prezo por mil y sien. DD
 876 Prisipio de sensia es de tener creensa. DD, SP
 877 **Prove y ojo arte. AP
 878 Pudrido arrimendar, om(b)re viejo amar, es la
 mansives por alli deřar. AP

²⁸⁴⁾ Id. 839.

²⁸⁷⁾ Id. 209.

²⁸⁸⁾ Id. 103, 918.

²⁸⁹⁾ V. 870.

²⁹⁰⁾ Id. 270. V. a. 273, 458, 883, 920.

²⁹¹⁾ V. 864.

²⁹²⁾ V. 872.

²⁹³⁾ V. 871.

Q

- 879 **Quen aĵo come — la boca le fiede.** SP
- 880 **Quen a la mar caye, del colevro se aferra.²⁹⁴⁾** AP
- 881 **Quen a la mar caye, del colevro se apania.²⁹⁵⁾** DD
- 882 **Quen al rico sirvio los días perdio y al cavo ĥaragan y ladron salio.** DD
- 883 **Quen al sielo (e)scupe, a la cara le caye.²⁹⁶⁾** AP
- 884 **Quen amargo englute, adefla escupe.²⁹⁷⁾** DD
- 885 **Quen amargo englute, dulce escupe.²⁹⁸⁾** AP
- 886 **Quen a otros ayuda son bendichas sus acciones.²⁹⁹⁾** AP
- 887 **Quen arreŝca — peŝca.³⁰⁰⁾** DD
- 888 **Quen aze bien a todos, mas le crese la riqueza.³⁰¹⁾** AP
- 889 **Quen aze lo que quere no aze lo que deve.** DD
- 890 **Quen barvas veye, barvas cata.** AP, DD, SP
- 891 **Quen bate a la puerta, oye su repuesta.³⁰²⁾** DD
- 892 **Quen bate a la puerta, siente su repuesta.³⁰³⁾** SP
- 893 **Quen bien esta y meĵor escoĵe, cuando viene el mal que no se anoĵe.** B, DD, SP
- 894 **Quen bien se quere en poco lugar cave.** B, DD, SP
- 895 **Quen bien te quere llorar te aze.³⁰⁴⁾** DD, SP
- 895b **Quen bien te querera llorar te azera.³⁰⁴⁾** C
- 896 **Quen bien te querera llorar te azera, quen mal te quera, reír te azera.³⁰⁵⁾** AP
- 897 **Quen buena pared tiene bueno se arrima.** DD
- 898 **Quen buŝca, topa.³⁰⁶⁾** DD
- 899 **Quen calla atorga.** DD

²⁹⁴⁾ Id. 881.

²⁹⁵⁾ Id. 880.

²⁹⁶⁾ Id. 920. V. 273, 458, 866. V. a. 270.

²⁹⁷⁾ Id. 885.

²⁹⁸⁾ Id. 884.

²⁹⁹⁾ V. a. 35, 111, 163, 888.

³⁰⁰⁾ V. 898.

³⁰¹⁾ V. a. 35, 111, 163, 886.

³⁰²⁾ Id. 892.

³⁰³⁾ Id. 891.

³⁰⁴⁾ V. 224, 896.

³⁰⁵⁾ V. 224, 895.

³⁰⁶⁾ V. 887.

- 900 **Quen canta a su duenio espanta, o de visto o de ansia.**³⁰⁷⁾ DD
- 901 **Quen canta a su duenio espanta, si de gozo si de ansia.**³⁰⁸⁾ DD
- 902 ****Quen come y deña dos veces mete la meza.** AP
- 903 **Quen corre — caye.**³⁰⁹⁾ AP, DD, SP
- 904 **Quen correra, no le vera.**³¹⁰⁾ DD
- 905 **Quen coze y amasa de todo pasa.** AP, DD
- 906 **Quen da poco da de la alma.** DD
- 907 **Quen da y toma le crese la corcova.** DD
- 908 **Quen de afuera vendra, de caza te echará.** DD
- 909 **Quen de blanco se vestío en su ermozura se atrevio.** DD
- 910 **Quen de caza dipendido fuy(e) — a caza torna.**³¹¹⁾ SP
- 911 **Quen de caza fuye, a caza torna.**³¹²⁾ B, DD, SP
- 912 **Quen de caza fu(y)e, lonĝe fuy(e).**³¹³⁾ SP
- 913 **Quen demanda de el Dio poco es loco.** DD
- 914 **Quen de mi punto reira, mi aspro no vera.** DD
- 915 **Quen de otros espera, negra sena sena.**³¹⁴⁾ DD, SP
- 916 **Quen de otros viste, en medio de la call(e) se desviste.** DD
- 917 **Quen de todos es amigo es muy prove o muy rico.** DD, SP
- 918 **Quen dize la verdad pierde la amistad.**³¹⁵⁾ B, DD
- 919 **Quen en el conducho se quema, en la yegurte**³¹⁶⁾ asopla. DD
- 920 **Quen en el sielo escupe en la cara le caye.**³¹⁷⁾ B, DD, SP
- 921 **Quen enpresta pierde la testa.** DD

³⁰⁷⁾ Id. 901.

³⁰⁸⁾ Id. 900.

³⁰⁹⁾ V. 904.

³¹⁰⁾ V. 903.

³¹¹⁾ V. 911, 912.

³¹²⁾ V. 910, 912.

³¹³⁾ V. 910, 911.

³¹⁴⁾ V. a. 53, 87, 109, 110, 335, 656.

³¹⁵⁾ Id. 103, 863.

³¹⁶⁾ Yuguerte? (?)

³¹⁷⁾ Id. 863, V. 273, 458, 866. V. a. 270.

- 922 **Quen entra al banio sin sudar no sale.** DD
 923 **Quen es el medico, aquel que pasa los males.³¹⁸⁾** DD
 923b **Quen es el medico, que pasa los males.³¹⁹⁾** AP
 924 **Quen es escarso le viene la povresa.³¹⁹⁾** AP
 925 **Quen es tu enemigo, el de tu ofisio.** DD, SP
 926 **Quen fuyo de su madre — no lo lloro.** AP
 927 **Quen guarda para si no guarda.** DD
 928 **Quen ijos y ijas tiene y con el re aparienta.** DD
 929 **Quen la miel maneá, algo se le apega.³²⁰⁾** DD
 930 **Quen lazdra y alcansa.³²¹⁾** SP
 930b **Quen lazdró y alcansó.³²¹⁾** DD
 931 **Quen luzo con la cuzina, non luzo con la vizina.** DD
 932 **Quen madruga el Dio le ayuda.³²²⁾** DD, SP
 933 **Quen mal avla, mal oye.** B, DD, SP
 934 **Quen manda el Dio le manda.** AP
 935 **Quen marido tiene de servir no de durmir.** DD
 936 **Quen mas tiene — mas quere.** AP
 937 **Quen mar esparte — en ríos se arte.³²³⁾** SP
 938 **Quen mata sera matado, la sangre no repoza.** AP
 939 **Quen marca lo que no le preme, vendera lo que tiene.** B, DD, SP
 940 **Quen mete las manos entre dos piedras, las quita machucadas.³²⁴⁾** SP
 941 **Quen mete las manos entre dos piedras de molino, siempre las quita amachucadas.³²⁵⁾** C
 942 **Quen mete pas entre marido y mujer, merese garredon.** AP
 943 **Quen miel maneya, algo se le apega.³²⁶⁾** AP
 944 **Quen miel mescla, algo se le apega.³²⁷⁾** SP
 945 **Quen mira a la gente, no bive contente.** AP, DD

³¹⁸⁾ Id. 394.

³¹⁹⁾ V. 29, 33, 34, 52, 55.

³²⁰⁾ Id. 943, 944.

³²¹⁾ V. 53, 335, V. a. 932.

³²²⁾ V. a. 930.

³²³⁾ V. 995.

³²⁴⁾ Id. 420. V. 941.

³²⁵⁾ V. 420, 940.

³²⁶⁾ Id. 929, 944.

³²⁷⁾ Id. 929, 943.

- 946 **Quen mocos manda, bavas aspera.³²⁸⁾ C**
 947 **Quen mocos manda, bavas resive.³²⁹⁾ DD**
 948 **Quen mucha manteca tiene y el culo se unta. C**
 949 **Quen muchas criaturas tiene, que no vaiga a la guerra, que guerra tiene en caza. AP**
 950 **Quen mucho alsafran tiene y a las coles echa.³³⁰⁾ DD**
 951 **Quen mucho escoje el podrido come.³³¹⁾ AP**
 951b **Quen mucho escoje lo podrido come.³³¹⁾ SP**
 951c **Quen mucho escoje lo podrido se come.³³¹⁾ DD**
 952 **Quen mucho se aboco, el culo se amuestra.³³²⁾ AP**
 953 **Quen mucho se aboca, el con perdon amostra.³³³⁾ DD**
 954 **Quen mucho se escarva, la naris se quita.³³⁴⁾ DD**
 955 **Quen mucho se (e)scarva, los ojos se quita.³³⁴⁾ AP**
 956 **Quen negro enbota, mas negro dezbota.³³⁵⁾ DD**
 957 **Quen negro nasio nunca mas se enderecho.³³⁶⁾ AP**
 958 **Quen negro va a Levorna, si negro va, mas negro torna.³³⁷⁾ DD**
 959 **Quen no avla el Dio no lo oye. A**
 960 **Quen no ata el niudico pierde el puntico. DD**
 961 **Quen no aze con Yisrael, lo aga con Yišma'el.³³⁸⁾ A**
 962 **Quen no aze con Yisrael, pecha (sic) con Yišma'el.³³⁹⁾ DD**
 963 **Quen no cree, goste y preve. DD**
 964 **Quen no creye a la bivda, que le se aga el marido viajador. AP**
 965 **Quen no deprende no viene de gente. DD**

³²⁸⁾ V. 947.

³²⁹⁾ V. 948.

³³⁰⁾ Id. 1006.

³³¹⁾ Id. 421.

³³²⁾ Id. 953.

³³³⁾ Id. 952.

³³⁴⁾ 954, 855 Ids.

³³⁵⁾ V. 958.

³³⁶⁾ V. 9, 19, 90.

³³⁷⁾ V. 958.

³³⁸⁾ V. 962.

³³⁹⁾ V. 961.

- 966 **Quen no entiende avla ajena, no entiende ni la
suya. DD**
- 967 **Quen no escucha a su muřerica, se retorse la
oreřica. DD, SP**
- 968 **Quen no quiere aparientar, buřca dote y
ařugar.³⁴⁰⁾ SP**
- 969 **Quen no quiere aparientar, mucha dota y ařugar
viene a demandar.³⁴¹⁾ DD**
- 970 **Quen no paso mar, no save lo que es mal.³⁴²⁾ AP**
- 971 **Quen no sumporta enemigo, no merese amigo. DD**
- 972 **Quen no tiene iřa no tiene amiga. DD**
- 973 **Quen no tiene iřas tiene una dolor, quen las tiene
siente. DD**
- 974 **Quen no tiene la ermoza, beza a la
mucoza. DD, SP**
- 975 **Quen no tiene lo que azer, quita los ojos de la
muřer. B, AP, DD, SP**
- 976 **Quen no tiene su caza, es vizina de todo el
mundo. DD**
- 977 **Quen no tiene tino, tenga pachas. DD**
- 978 **Quen no vey a la squierda lo que da la
derecha. AP**
- 979 **Quen pario cocombros que se los lleve al
ombro. DD**
- 980 **Quen pregunta no yerra. DD**
- 981 **Quen pude non puede, matar se deřa. A**
- 982 **Quen quiere a la col, quiere a la ořa del
derredor.³⁴³⁾ DD**
- 983 **Quen quiere a la col, cale que quera a las ořas del
derredor.³⁴⁴⁾ AP**
- 984 **Quen quiere lo mucho perde lo p̄oco. B, DD, SP**
- 985 **Quen quiere mirar la caza de otros, que mire la
suya en premero. DD**

³⁴⁰⁾ V. 969.

³⁴¹⁾ V. 968.

³⁴²⁾ V. 422.

³⁴³⁾ Id. 983.

³⁴⁴⁾ Id. 982.

- 986 **Quen quere ser servido, cale que seya afreído.³⁴⁵⁾ DD**
- 987 **Quen quere ser servido, cale que seya sufrito.³⁴⁶⁾ AP**
- 988 **Quen se apura no bive vida segura. DD**
- 989 **Quen se burla con su onor — perde su kavod.³⁴⁷⁾ SP**
- 990 **Quen se caza por la moneda, perde la moneda, la mujer le queda.³⁴⁸⁾ SP**
- 991 **Quen se echa a demandar, no se echa sin senar.³⁴⁹⁾ AP**
- 992 **Quen se echo a demandar, no se echo sin senar.³⁴⁹⁾ DD**
- 993 **Quen se echa a durmir con criaturas, pišado se leván. C**
- 994 **Quen se mata con sus manos no merese ser llorado. DD**
- 995 **Quen sembra vientos recoje tempestades.³⁵⁰⁾ DD**
- 996 **Quen se mete al buraco, siente su negro fado. DD**
- 997 **Quen se mete con su onor — deviene muy menor.³⁵¹⁾ DD**
- 998 **Quen se pica — ajos come. DD, AP**
- 999 **Quen te dišo oša, que meneyes la cola. DD**
- 1000 **Quen temprano cazo y comio no se arrepintio. DD**
- 1001 **Quen te quere mas de mama (sepas)³⁵²⁾ su palavra te engania. DD**
- 1002 **Quen tiene el ojo vazío, nunca el papo no inche. AP**
- 1003 **Quen tiene el sillero tiene el amigo vero.³⁵³⁾ DD**
- 1004 **Quen tiene ija de cazar y en šabbath tenia de lavrar. DD, SP**

³⁴⁵⁾ Id. 987.

³⁴⁶⁾ Id. 986.

³⁴⁷⁾ Id. 997.

³⁴⁸⁾ Id. 419, V. 196.

³⁴⁹⁾ 991, 992 — ids.

³⁵⁰⁾ V. 941.

³⁵¹⁾ Id. 989.

³⁵²⁾ Zagrade postoje u rukopisu i u prekucanom tekstu. The parentheses appear both in the manuscript and in the typescript.

³⁵³⁾ V. 1009.

- 1005 **Quen tiene la mujer ermoza, que no vaiga a la boda.** AP
- 1006 **Quen tiene mucho alsafran y a las coles echa.**³⁵⁴⁾ DD
- 1007 **Quen tiene pared de vidro no eche piedras en el tejado del vizino.**³⁵⁵⁾ C, SP
- 1008 **Quen tiene tejado de vidro, que no eche piedra al vizino.**³⁵⁶⁾ DD, SP
- 1008b **Quen tiene tejado de vidro, que no eche piedra a su vizin(o).**³⁵⁶⁾ AP
- 1009 **Quen tiene un amigo vero tiene un sillero.**³⁵⁷⁾ B, DD
- 1010 **Quen va sin llamar no le dan lugar.**³⁵⁸⁾ DD
- 1011 **Quita de la cara mete al tavlado.** DD
- 1012 **Quita la cavza quita el pecado.** DD

R

- 1013 **Ravia en los nesios es topada.** DD
- 1014 **Regoldea la mi nuera con la tripa llena.** DD
- 1015 **Repozate y responde.** DD
- 1016 **Rico te vey a mi tia vida.** DD
- 1017 **Río rebuelto ganasía de pešcador.** DD
- 1018 **Río rebuelto veluntad del creyador.** B, DD, SP
- 1019 **Roto con rota, puntos de locos.** B, DD
- 1020 **Rozas y ijas al vizino.** B, DD

³⁵⁴⁾ Id. 950.

³⁵⁵⁾ V. 1008.

³⁵⁶⁾ V. 1007.

³⁵⁷⁾ V. 1003.

³⁵⁸⁾ V. 1053.

S

- 1021 ****Saco vazío no esta en pies.** B, DD, SP
 1022 **Salada y espinaca seniora coniada.** DD
 1023 **Salga de mi mano, vaya onde mi ermano.³⁵⁹⁾** AP
 1024 **Salga de mi mano, venga a mi ermano.³⁵⁹⁾** DD
 1025 **Sali yidos que entro.** DD
 1026 **Salir de Herodes y entrar en Pilatus.** DD, SP
 1027 **Salto la cavra a la vinia, saltara y la cavrita.** DD
 1028 **Se augura al naser y no allegaré a ser.** DD
 1029 **Sedasico nuevo tres días y medio.** DD
 1030 **Se encanto hanino en medio del camino.** DD
 1031 ***Se izo como una pulga.** AP
 1032 **Sembra vergas para que te aharven.** DD, SP
 1033 ***Se quema como una braza.** AP
 1034 **Se quema la lenia verde con la seca.³⁶⁰⁾** DD
 1035 **Serra tu caza — alavarás a tu vizina.³⁶¹⁾** SP
 1036 **Serra tu puerta — alava a tu vizina.³⁶²⁾** DD, SP
 1036b **Serra tu puerta y alava a tu vizino.³⁶²⁾** AP
 1037 ****Setham ladron sospechador.** DD
 1038 ****Si a la mar va, agua no topa.** DD
 1039 **Si al colevro keres matar, a la cavesa tienes de le dar.** DD
 1040 **Si la mosa savía lo que lleva la cazada, se cortava el pie y mano y quedava asolada.** DD
 1041 **Si botica avrites cortate todos dos pies.** AP
 1042 **Si cada uno por si se amejorava en premero, seguro que se adovava el mundo entero.** DD
 1043 ****Siego con ojos.** DD
 1044 **Si el corason es siego, lo que vale el ojo avierto.** B, DD, SP
 1045 **Si el corason fuera de azero no lo vensía el dinero.** DD

³⁵⁹⁾ 1023, 1024 — Ids.

³⁶⁰⁾ Id. 203.

³⁶¹⁾ V. 1036.

³⁶²⁾ V. 1035.

- 1046 Si el mazal cale yir a bušcar, sapatos de fierro
tienes de acargar. AP
- 1047 Si en cazados no ay amor de tura, no tienen vida
segura. DD, SP
- 1048 Sientan tus oídos, dichas de tu boca.³⁶³⁾ AP
- 1049 Sierne, sierne, arina no echa. DD
- 1050 Sigun el lavorador ansi el lavoro, y sigun la cama
ansi es el repozo.³⁶⁴⁾ DD
- 1051 Sigura riqueza en el mundo es, lo que el ombre aze
de bondad.³⁶⁵⁾ AP
- 1052 Si los anillos cayeron, los dedicos quedaron.³⁶⁶⁾ AP
- 1053 Sin conbidar no dan lugar.³⁶⁷⁾ AP
- 1054 **Si negra Hana mas negra su ermana. B, C,
DD, SP
- 1055 **Si no lo creyes ande lo veres. DD
- 1056 Si no corre, gotea. DD
- 1057 **Sintio al gallo cantar y no save en que lugar.
C, DD
- 1058 Si paz en caza manca, el chorro de amor estanca.³⁶⁸⁾
DD, SP
- 1059 Si paz en caza manca, el chorro de amor manca.³⁶⁹⁾
B, SP
- 1060 Si paz no existe, se pasa vida triste. B, DD, SP
- 1061 Si perdonar no quiĵeres, del Dio perdon no asperes.
DD, SP
- 1062 Si quieres muĵer de corason, abaša por ella un
escalon.³⁷⁰⁾ DD
- 1063 Si quieres muĵer de corason — abaša un
escalon.³⁷¹⁾ B
- 1064 Si quieres que la muĵer lllore, dešala prove. AP

³⁶³⁾ Id. 832. V. 833.

³⁶⁴⁾ Id. 92. V. 93. V. a. 171.

³⁶⁵⁾ V. a. 35, 111, 163, 882.

³⁶⁶⁾ V. 1066.

³⁶⁷⁾ V. 1090.

³⁶⁸⁾ Id. 1059.

³⁶⁹⁾ Id. 1058.

³⁷⁰⁾ Id. 1063. V. 1

³⁷¹⁾ Id. 1062. V. 1

- 1065 Si quieres salvar del sospecho, ten pasensia y veras lo derecho. DD
- 1066 Si se fueron los anicos — ya quedaron los dedicos.³⁷²⁾ SP
- 1067 Sisque aspero asta le viene el meyollo, estonses no querira cazar. AP
- 1068 **Si todo lo que veyo no ago, me amargo. DD
- 1069 **Si tu sos ajo, yo so piedra que te maño. DD
- 1070 Si un siego guía otro siego al abizmo van luego. B, DD, SP
- 1071 Si viteš al azno ni preto ni blanco.³⁷³⁾ DD
- 1072 Si viteš burle, si no con ello quede. DD
- 1073 Sorda seya la mala ora. AP
- 1074 Sospecho y selo no dan consuelo. B, DD, SP
- 1075 Stira te fi(n) tu cuvierta. AP

§

- 1076 Šadiq, es cada uno en sus ojos. DD
- 1077 Šedaqah sin hoħmah es como una muchacha siega. DD, SP
- 1078 Šedaqah y bienfizensia enaltese a la nasion. B, DD, SP

§

- 1079 **Šabbath y yom tov, es solo al ġidió. DD
- 1080 Šabbath con pletos y desrepozado aunque de mucha carne y peše artado. DD
- 1081 Šlastro haragan — cuando la aguĵa, cuando el dedal.³⁷⁴⁾ SP

³⁷²⁾ V. 1052.

³⁷³⁾ Id. 1169.

³⁷⁴⁾ Id. 434.

T

- 1082 Tanto gana la que bien fila como la que mal
fila. DD
- 1083 Tanto grita el ladron que caye el patron. B,
DD, SP
- 1084 Tanto llora la bien cazada que la mal cazada se
queda callada. B, DD, SP
- 1085 Tanto que me lo quero, que no me lo creyo.
DD, SP
- 1086 Tanto quere el cuervo a la cuerva fin que le quita
los ojos. DD
- 1087 Tanto seya su querer — quanto es su
poder.³⁷⁶⁾ SP
- 1088 Tanto va el cantarico a la fuente, fin que se
rompe.³⁷⁷⁾ DD
- 1089 Tanto vales quanto tienes.³⁷⁸⁾ DD
- 1090 **Tarçe, tarça, todo es una mišpaḥah. DD
- 1091 Te dan toma, te aḥarvan fuye. DD
- 1092 Tener quero una ija, galana y muy complida, en el
pueblo escojida. AP
- 1093 Tengas el mazal de la feya. DD
- 1094 Tente un punto fin que vas onde el patron. DD
- 1095 Tienes de comer, no, tienes de pecar, si. DD
- 1096 Todo carvon de una color. DD
- 1097 Todo el mi ganado para azer mercado. AP
- 1098 Todo el que va a la guerra no caye. B, DD, SP
- 1099 Todo lo deñado es perdido.³⁷⁹⁾ SP
- 1100 Todo lo que se luze no es oro. B, DD, SP
- 1101 Todo lo que se quere, se poede.³⁸⁰⁾ B, DD
- 1102 Todo lo que se uza — no se escuza.³⁸¹⁾ SP
- 1103 Todo modo de carta y ella le aze bachca. DD
- 1104 Todo pasa por este mundo, guay onde pasa. DD

³⁷⁶⁾ V. 1101.

³⁷⁷⁾ Id. 341.

³⁷⁸⁾ V. 128, 228, 667. V. a. 1179.

³⁷⁹⁾ Id. 635.

³⁸⁰⁾ V. 1087

³⁸¹⁾ Id. 658.

- 1105 **Todo tiene Boħorico, mas que alchoho al ...** DD
 1105b **Todo tiene Boħorico, mas que alcohol al taħtonico.** DD
 1106 **Todo tiene la bien cazada aħuera de caza.** DD
 1107 **Todo tiene Šimšon, mas que sarna y sarampion.** DD
 1108 **Todos al malo y el malo a todos.** DD
 1109 **Todos a una sin dolor ninguna.** DD
 1110 **Todos de una vientre, cada uno a su modo.³⁸²⁾** DD
 1111 **Todos los dedos de la mano no son igual.³⁸³⁾** DD
 1112 **Todos los duenios con comer son buenos.** DD
 1113 **Todos los empeziĵos son fuertes.** DD
 1113b **Todos los empiesos son fuertes.** SP
 1114 **Todos me dieron y me daran, guay cuando de los sielos no me dieron.** DD, SP
 1115 **Todos quieren cuzir samara, ma los embarasan los pelos.** DD
 1116 **Tres iĵas y una madre, mala vida para su padre.** AP
 1117 **Triste del prove y de su día negro.** DD
 1118 **Troncho que troncho baħar madero.** DD
 1119 **Tu avla seya con umildansa, en tu enemigo no dezeyes vengansa.** B, DD, SP
 1120 **Tus echas buenas te azeran querer y tus malas aborreser.** AP
 1121 ****Tu senior, yo senior, quen dira oša al ħamor.** DD

U

- 1122 ****Una dolor mas y un iĵo.** DD
 1123 ****Una madre para sien iĵos y no sien iĵos para una madre.** DD
 1124 **Una madre y un vental pasan mucho mal.³⁸⁴⁾** AP

³⁸²⁾ V. 757, 1111.

³⁸³⁾ V. 757, 1110.

³⁸⁴⁾ V. 1125.

- 1125 Una madre y un ventral tapan mucho mal.³⁸⁵⁾
B, DD, SP
- 1126 Una mano lava a la otra y todas dos la cara.³⁸⁶⁾ DD
- 1127 Una mano lavan dos — dos lavan la cara.³⁸⁷⁾ A
- 1128 Una mano sola ni canta ni llora.³⁸⁸⁾ B, DD, SP
- 1128b Una mano sola no canta y no llora.³⁸⁸⁾ AP
- 1129 Una roza no aze corona.³⁸⁹⁾ DD
- 1130 Una roza no aze corona y un pašarico no traye la
primavera.³⁹⁰⁾ B, DD, SP
- 1131 *Una sta a Malta y l'otra a Mesina. A
- 1132 Una vez estuvo al banio, tuvo de contar sien y un
anio.³⁹¹⁾ DD
- 1133 Un bocado — un ducado. DD
- 1134 Un buen pleto traye buena paz. DD, SP
- 1134b Un buen pleto traye una buena paz. A, B
- 1135 Un corason es espejo de otro.³⁹²⁾ C, SP
- 1136 Un danio — un sešel.³⁹³⁾ B, DD, SP
- 1137 Un día mas, un sešel mas.³⁹⁴⁾ DD, SP
- 1138 Un fiel marido es bien requerido. DD
- 1139 Un güerco asemeja al otro. DD
- 1140 Un loco demanda lo que siete savios no responden.
B, DD
- 1141 Un loco quita sien. B, DD, SP
- 1142 Un lovo al otro no modre. DD
- 1143 Un pedaso de carne con dos ojos. AP
- 1144 Uno en papo, otro debašo el sovaco. DD
- 1145 Unos nasen con ventura, otros con potra y
quevradura. DD
- 1146 Unos pagan los azen otros azen la mieva. DD
- 1147 Uno y nada todo nada. B, DD
- 1148 Uzates y seras maestro. DD

³⁸⁵⁾ V. 1124.

³⁸⁶⁾ Id. 1127, V. 1128.

³⁸⁷⁾ Id. 1126, V. 1128.

³⁸⁸⁾ V. 1126, 1127.

³⁸⁹⁾ V. 1130.

³⁹⁰⁾ V. 1129.

³⁹¹⁾ Id. 523.

³⁹²⁾ Id. 216.

³⁹³⁾ v. a. 1138.

³⁹⁴⁾ V. a. 1137.

V

- 1149 **Va a Stambol por una cuchara de arroz.** B, SP
 1149b **Va asta Stambol por una cuchara de arroz.** SP
 1149c **Va fin Estambol por una cuchara de arroz.** DD
 1150 **Vaigamos a la fuente clara.³⁹⁵⁾ DD**
 1151 **Vaya el enemigo lo que piensa el amigo.³⁹⁶⁾**
 B, DD, SP
 1152 **Vaziando la mar con una dedal.** AP
 1153 **Vazo malo no caye de la mano.** DD
 1154 **Vende bamias, vende miringenas y no esperes a**
mezas ajenas.³⁹⁷⁾ DD
 1155 **Vende pipinus, vende halva y no esperes a**
nedavah.³⁹⁸⁾ DD
 1156 **Vende pipitas, vende kalavasa y detente de onor**
en la plasa.³⁹⁹⁾ DD
 1157 **Vende tambien agua y no seyas de otro**
coda.⁴⁰⁰⁾ DD
 1158 **Vergüensa es de rovar y dar atras.** DD
 1159 **Vida sin salud la muerte es mas dulce.** B, DD
 1160 **Vide la barva de mi vizino chamušcar, meti ya**
(la) mía a remojar. DD
 1161 **Vieja en caza, droga en caza.** DD, SP
 1162 **Viejo onrado, tente onra en la mano.** DD
 1163 ****Vijita sin sol no es de corason.** DD
 1164 ****Vinagre fuerte y al atuendo aze danio.** B, DD, SP
 1165 ****Vino aze sangre, carne aze carne.** DD
 1166 ****Viste Hudara lo de šabbath en simana.** DD
 1167 ****Vistirvos y no mantinervos.** DD
 1168 **Vistis al azno, ni preto ni blanco.⁴⁰¹⁾ DD**

³⁹⁵⁾ V. a. 91.

³⁹⁶⁾ V. a. 357, 358.

³⁹⁷⁾ V. 1155, 1156, 1157. V. a. 87, 109, 110, 656, 915.

³⁹⁸⁾ V. 1154, 1156, 1157. V. a. 87, 109, 110, 656, 915.

³⁹⁹⁾ V. 1154, 1155, 1157. V. a. 87, 109, 110, 656, 915.

⁴⁰⁰⁾ V. 1154, 1155, 1156. V. a. 87, 109, 110, 656, 915.

⁴⁰¹⁾ V. 1071.

Y

- 1169 **Ya conosco coles de mi güerta.⁴⁰²⁾ B, DD, SP**
1170 **Ya esta la cavra embezada al sereno.⁴⁰³⁾ DD**
1171 **Ya enchites la mezura de todos pecados. AP**
1172 **Y al re le save el peškeš ser estimado.⁴⁰⁴⁾ B, DD**
1173 **Y al re se save el peškeš.⁴⁰⁵⁾ AP**
1174 **Ya me vino el amigo que lo quero mas que al
marido. DD**
1175 **Ya va ver al gato cumer pipino. AP**
1176 **Ya vera de que palo se aze la cuchara. AP**
1177 **Y en el oro ay cheser.⁴⁰⁶⁾ B, DD, SP**
1178 **Y en la chanta del prove se puede topar un
juvayer. DD**
1179 **Yerro de medico, veluntad del Greyador.⁴⁰⁷⁾ DD, SP**
1180 **Yerro del medico, veluntad del patron del
mundo.⁴⁰⁸⁾ AP**
1181 **Yerros de cazados que no sepan vizindados. DD**
1182 **Y mucha miel enfasia. DD, SP**
1183 **Yo arto, mis ijos artos, alevanto los platos. DD**
1184 **Yo que este contente, que se rían la ğente. DD**

Z

- 1185 **Zehuth avoth no se atema. DD, SP**
1186 **Zeris y fatigas, punchan como las urtigas. DD**
1187 **Zimbula y Flor, todas dos de una color. DD, SP**

⁴⁰²⁾ V. 219.

⁴⁰³⁾ V. 445.

⁴⁰⁴⁾ V. 1173.

⁴⁰⁵⁾ V. 1172.

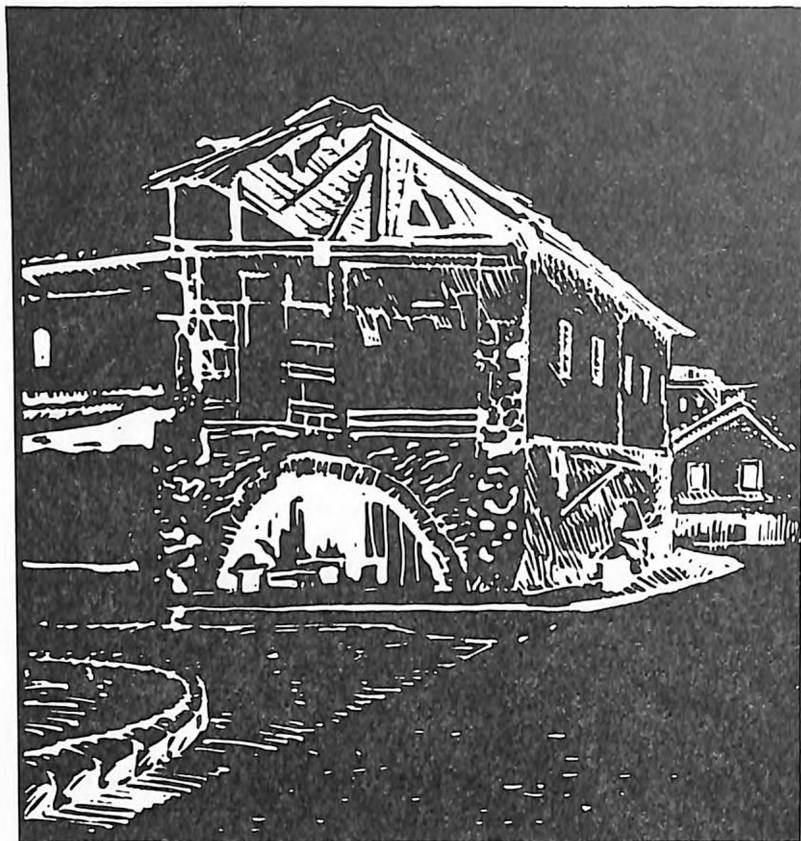
⁴⁰⁶⁾ V. a. 128, 228, 667, 1089.

⁴⁰⁷⁾ Id. 1180.

⁴⁰⁸⁾ Id. 1179.

פתגמים ומימרות

של היהודים הספרדיים בבוסניה והרצגובינה

Ruševine starog geta u Sarajevu
Remains of old Ghetto in Sarajevo

נתונים ביאוגרפיים על מחברי האסופות

ד"ר. סמואל ב. פינטו (1886—1957)

נולד בסרייבו ב-10 באוגוסט 1886. סיים את לימודיו בגימנסיה הקלסית בעירו. למד משפטים בויה, פראג וזאגרב. קיבל תואר ד"ר למשפטים בפקולטה למשפטים של זאגרב, בשנת 1912. עד 1941 עבד במקצועו כעורך-דין בסרייבו. היה חבר פעיל במערכות כתבי העת היהודיים, "זידובסקה סביסט" (תודעה יהודית), "יברייסקי זיבוטי" (היום יהודיים) ו-"יברייסקי גלאס" (הקול היהודי). סגן-נשיא של אגודת הצדקה, "לה בנבולנציה" ונשיא הקהילה הספרדית בסרייבו. אחרי מלחמת העולם השנייה היה פעיל בחזרת החזקיה של פשני המלחמה וחבר ספר על הפשעים נגד יהודי בוסניה והרצוגובינה בתקופת הכיבוש הנאצי. עסק במיוחד באיסוף רומנסות ופתגמים ספרדיים. עבודותיו, מצבם של יהודי בוסניה בתקופת השלטון התורכי ופתגמים ומימרות ספרדיים של ספרדי בוסניה פורסמו לאחר המלחמה ב-"יברייסקי אלמנך" (האלמנך היהודי) של איגוד הקהילות. בכתב העת, "מדעינסקי ארכיב" (הארכיון הרפואי) פורסם חיבורו, "הרופאים ומוכרי צמחי רפואה יהודיים בבוסניה בתקופת התורכים". היה היועץ המשפטי של אסיפת הרפובליקה העממית בוסניה והרצוגובינה.

דניאל דנון (1888—1942)

נולד בסרייבו ב-1888 וסיים שם לימודיו ב"ישיבה". לאחר שהיה מורה לדת, שימש כרב בטוחלה, טראבניק וסרייבו. השתתף בכתבי העת, "זידובסקה סביסט", "יברייסקי גלאס", וכן ב"יברייסקי אלמנך" של איגוד הרבנים. לפני המלחמה. היתה לו ידיעה מעמיקה בלאדינו הוא עמל ללא ליאות באיסוף החומר הפולקלורי של הספרדים: פתגמים, מימרות, רומנסות, מינהגים. בלאדינו חיבר שירים ויצירות ספרותיות זעירות אחרות שמעולם לא ראו אור בדפוס. בתקופת מלחמת העולם השנייה חי במחתרת בסרייבו תחת חסותה של משפחה מוסלמית, אך באחת "הסריקות" ב-1942 נתגלה על ידי האוסטשי, נשלח למחנה יאסנובץ הנודע לשמחה ושם נרצח.

אברהם פינתו

נולד בביהאץ ב-1903 וסיים לימודיו בגימנסיה הקלסית בעירו ואת הפקולטה לפילוסופיה בזאגרב. היה מורה בבית ספר תיכון ולבסוף יועץ ומפקח ברשות החינוך. היה פעיל באגודות יהודיות שונות ובין מייסדי האגודה האקדמית הספרדית אספראנסה בזאגרב ונבחר לנשיא הכבוד שלה. השתתף בעתונים וכתבי עת יהודיים רבים ביוגוסלביה, לפני מלחמת העולם השנייה, ובים הוא ממשורר בפעולתו זו ב"יברייסקי אלמנך" וב"יברייסקי פרגלד" (סקירה יהודית). פרסם מאמרים אחדים על ההיסטוריה של היהודים הספרדיים. הוא עסק באיסוף חומר על הפולקלור הספרדי ומתעניין, בין היתר, בפתגמים ומימרות. מתגורר בסרייבו.

היגוי העיצורים

u, o, a לפני כ	לפני i, e ;	מבוטאת	c
		מבוטאת	ch
i, e לפני ג	לפני u, o, a ;	מבוטאת	g
	לפני i, e	מבוטאת	gu
	גואה gue	מבוטאת	gde
		מבוטאת	g
		מבוטאת	h
	כ (במלים עבריות)	מבוטאת	ḥ
		מבוטאת	j
	כ (במלים עבריות)	מבוטאת	k
		מבוטאת	ll
		מבוטאת	q
		מבוטאת	qu
		מבוטאת	r
	צרפתית	מבוטאת	rr
	ש ימנית	מבוטאת	š
	(ס' מודגשת)	מבוטאת	š
		מבוטאת	z

ראשי תיבות ליד הפתגמים

id. - כניל -	אותו הדב	— A	אסופה אנונימית
v. - ראה		— B	אסופה אנונימית
v. a. - ראה עוד		— C	אסופה אנונימית
		— AP	אסופת אברהם פינטו
		— DD	אסופת דניאל דנון
		— SP	אסופת סמואל פינטו

אחד (*) וביטויים קבועים, שצוייגו בשני סימנים (**), גם הם נכללו בקובץ.

אנו תקווה, כי אסופה זו, מלבד היותה תוספת לאוצר הידוע של פתגמי היהודים הספרדיים, תספק חומר גלמי להמשך מחקרם של היבטים שונים בחייהם ולשונם של יהודי הבלקן.

האסופה הובאה לדפוס בידי מרת יהודית פסטובסקי, בעזרת עצותיו הבלשניות של הפרופסור שלמה מורג. מטעם המחזיאון ההיסטורי היהודי בבלגראד השתתפה מרת ז'מילה קולנומוס בהכנת כתב היד.

מכון בן-צבי

יכול לבטא [d] + יו"ד. לעתים גורם הרבר לביבלול, הואיל ולמשל גם gente וגם diente מופיעות כ־djente. הוא הדין בקבוצות c, ch; k, q; d, dz; עיצורים s, z בין התנועות. בשימוש של כל אלה אין שום כלל מוגדר.

על רישום התנועות משפיע חוסר הבהירות שבהבחנה בין a ו־e; e ו־i וכן o ו־u כשההכרעה תלויה בכך אם התנועה מוטעמת או לאו (כפי שאפשר לראות גם בדיאלקט של ליאון או בפורטוגזית. אגב, התפתחות זו גראית אופיינית ומיוחדת ליהודים הספרדיים מבוסניה, מקדוניה וחבלים אחרים של יוגוסלביה). קשיים אלה גורעים מן העקיבות ומכבידים על השימוש בחומר הזה למטרות פונטיות ודיאלקטולוגיות.

3) לבסוף, אסופות אלו מכילות גם ביטויים קבועים (למשל oreja de: (bueno/a como el pan או צירופי מלים (לדוגמא: mercader אשר לא תמיד אפשר לראותם כניבים (אידיאומים). דאגתנו הראשונה במהדורה זו היתה לאחד את האיות של האוספים השונים.

לגבי העיצורים נדרשנו לשיטת הכתיב שנתקבלה בוועידה לבלשנות רומנית שהתכנסה בבוקרשט בשנת 1968. שיטה זו מניחה להיצמד ככל האפשר לאיות הספרדי של תקופתנו. ובאשר לתנועות הכרענו — במקום שם המקורות היו חלוקים יתר על המידה — לטובת התנועות ששימושן שכיח בספרד כיום.

לכל האמור לעיל, יש להוסיף הערות כדלהלן:
א) מכיוון שבכתובים מופיעים mucho וגם mucho הכרענו בעד mucho.

ב) הואיל ויש ביבלול כלשהו בין sos ו־soš לגבי גוף שני של הווה בינוני, שמרנו במקרה זה בעקיבות על sos ואילו את soš הועדנו לגוף שני, רבים.

ג) במקרים אחרים נדרשנו לסימן הטעמה, (á או é) כדי למנוע כל טעות אפשרית בין:
— הנטייה של פעלים בעתיד בדרך החיווי (אינדקטיב) וההווה בדרך התילוי (סבג'ונקטיב) של הנטייה הראשונה:

— הפרדת שתי תנועות (hiatus) ב־gudio או צליל דו־קולי (דיפטונג) ב־gudio.

— הווה ועברת־cantaré - cantar; cantaré - cantara.
— הווה ועברת־cantó - cantar.
לאחר שהאיות אוחד, נערכו הנושאים על פי סדר אלפביתי, בעיון מקורותיהם. בשולי העמודים הצבענו על פתגמים ומימרות בעלי תוכן שווה, בסימון מספריהם. צירופי מלים שצוינו בסימן

ה ק ד מ ה

ספר זה מכיל אסופת פתגמים, מימרות וניבים אשר היו שגורים בדיאלקט היהודי-ספרדי של יוגוסלביה, בתבל בוסניה והרצגובינה. הוא מבוסס על כמה כתבי-יד של המוזיאון ההיסטורי היהודי בבלגראד שנמסרו למכון בן-צבי בירושלים, לשם הכנתם לפרסום.

ביסוד האסופה התעודית הבאות:

(א) שלוש רשימות אנונימיות, שתיים מהן כתובות בד והשלישית מודפסת במכונת כתיבה;

(ב) אוסף הפתגמים בכתב יד מאת אברהם פינטו;

(ג) אוסף שליקט דניאל דנון (כתב-יד והעתק שלם במכונת כתיבה שפורסם בהמשכים ב"יבריסקי גלאס", סרייבו 1929, מט. 27, 28 ו-29; 1930 מט. 19, 20, 21);

(ד) אוסף של סמואל פינטו (כתב-יד שפחלקו פורסם ב"יבריסקי אלמנאך", 1957-58, ע' 29-48).

פירסום רשימות כאלה היה מחייב עבודת עריכה יסודית אשר בה היו צריכים לבחון את החומר שכבר נתפרסם, למיין את הכל כראוי, לערכו בשיטתיות ולהוסיף לו ביאורים. דבר זה היה בלתי אפשרי לפי שעה. ואולם מפאת ערכו הרב של החומר כשלעצמו, החלט לפרסמו כמות שהוא, ורק לסדר את הפתגמים על פי האליף-בי"ת ובהשמטת כפילויות.

להלן כמה הערות לבעיות שנתעוררו בקשר לכתב-יד אלה:

(1) רבים מן הביטויים והפתגמים מופיעים כמה פעמים במקורות הנזכרים. לעתים תכופות הנוסח הוא זהה, ברם לא אחת ישנו הבדל דק בתחביר או בניסוח (מלים נרדפות כדוגמת:

asta que - fin que; loco - nesio - asno

ולעתים אף משתי הבחינות גם יחד.

(2) הנוסחאות נכתבו באותיות לטיניות, בלא יזמרות למדניות ובלו כללים ברורים לאיות. על כן ייתכן שאותו רושם כתב את האות ז' בלא הבחנה, כ-, ž, dz או dj כשהצליל האחרון זהה

הפתגמים והמימרות של יהודי בוסניה והרצגובינה אשר אנו מפרסמים בזה, נלקטו במשך השנים ע"י פרופסור ד"ר סמואל פינטו (1886—1957), הרב דניאל דנון (1888—1942) ואברהם פינטו, פרופסור להיסטוריה. מספר קטן של פתגמים שלוקטו בידי רושמים לא ידועים נכללו במהדורת זו, הואיל והם שייכים לאותו חבל ארץ. במשך שנים השמו אספנים אלה במסירות רבה ובהתמדה את הפתגמים והמימרות שהוזכרו להם לשמוע בקהילות שבהן התגוררו.

כתבי היד של ליקוטים אלה עובדו בידי העובדים המדעיים במכון בן-צבי שליד האוניברסיטה העברית בירושלים. מבחינה מסויימת, הוצאה זו הריהי נר זכרון לאלפים הרבים של יהודים אשר הפתגמים והמימרות הללו היו חלק מאוצר הפולקלור שלהם. למקראם, אנו נזכרים בילדותנו אנה, בהזרינו, בידינו וברעינו אשר אבדו בסופת המלחמה החרדית. תקוותנו כי ספר זה יעודד מאמצים להמשך כינוסם ופרסומם של מיכמני הפולקלור כל עוד מצויים עדיין אנשים אשר מורשת הפולקלור הספרדי יקרה להם (12). בעת ובעונה אחת תורם קובץ הפתגמים והמימרות של יהודי ספרד בבוסניה והרצגובינה תרומה חדשה למחקר נוסף של תרבותם העשירה והרבגונית של עמי יוגוסלביה.

ז'. קולונמוס

ברור שאפשר היה לערוך את הפתגמים והאמרות לפי הנרשאים המבטאים את היחס בין הורים לילדים, דמות וכלה, זקנים וצעירים, חתן וכלה, היחסים בין אחים או היחסים עם המעבידים או בין שכנים. יש גם פתגמים ומימרות על ידידות, הערכה, אהבה, או על התקדמות, כשרון, עבודה קשה, תרצות, עוונתנות, צדק, יראת שמים, נסיון, סבלנות, כנות, תקווה, שאיפות ומאויים, יופי, נקיז, בריאות, אלימות, שם-טוב, יהירות, גורל, זהירות, הסתפקות במדעט, בזבזנות, קמצנות, חמדנות, עיקשות, אי-צדק, קינאה, צרות-עין, אנוכיות, כפיית-טובה, הגזמה, זדון, רשעות, אירוניה, שהותות, שקר, משוא-פנים, עוני ועושר.

אם כי נעשו בעבר נסיונות לאסוף פתגמים ומימרות ספרדיים, וזו האסופה המקיפה הראשונה שהודפסה כספר בפני עצמו. ברוב המקרים הודפסו הפתגמים והמימרות בכתבי עת העוסקים בבלשנות.

ב"רביו היספניק" משנת 1895 נכללו פתגמים של פולש-דלבוסק (5). באותו כתב עת פרסם מ. קייזרלינג, שנתיים לאחר מכן, אסופת פתגמים שלוקטו ע"י א. ס. דויצ'ו מבלגראד (6) ובשנת 1902 פורסמו פתגמים מתוך ליקוטו של א. גלנגה (7). מספר פתגמים של היהודים הספרדיים בתורפיה, מתוך אוספו של א. דנון, ראו אור בכתב העת "צייטשריפט פיר רומנישה פילולוגי" בשנת 1900 (8). מספר פתגמים מבוקרשט סקר מ. סאלה (9). ב"אמנות", ירחון לתרבות היהודית בזאגרב, פרסם ד"ר שמואל רומאנו מחקר "כמה נושאים שגורים ביותר בפתגמים ספרדיים" ובו הוא מביא 181 פתגמים המצויים גם בקובץ זה ועוד 34 פתגמים ומימרות (ולפעמים רק שינויי נוסחאות) שאינם כלולים בו, והוא מלווה אותם בתרגום סרבי-קרואטי ובפרשנות (9א). בשנתון של הקהילה היהודית בבולגריה פרסם איזאק מוסקונה מחקר על זישנות של המלים בפתגמיהם ומימרותיהם של יהודי הבלקן (10). באלמנך של הפדרציה של הקהילות היהודיות בניווסלביה לשנים 1957 — 1958, פרסם ש. פינטו 210 פתגמים, עם דברי פרשנות קצרים ותרגום לסרבית-קרואטית (11).

בבוסניה נעשו נסיונות ללקט פתגמים לפני מלחמת העולם השנייה. הרב מוהיץ לוי וקלמי ברוך מסריבוו והרב דניאל דנון מטרבניק, למשל, כינסו מספר רב של פתגמים ומימרות השגורים בפיהם של יהודי בוסניה; אך ליקוטיהם חוץ מאשר זה של דניאל דנון, לא ראו אור. החומר, ברובו הגדול, אבד בימי המלחמה האחרונה.

היהודים הספרדיים ביוגוסלביה. שפתה של ספרד במאות ה-14 וה-15, אשר היהודים השתמשו בה במשך דורות, שפה המצטיינת בעושר מלים וביטויים, אשר זכתה לתרגומים של יצירות כהרבות, ובכללן התנ"ך, שמורה היום בפי בודדים בלבד בקהילה זו. על מידת השימוש הנרחב בשפה זו תעיד בעליל העובדה שהלאדינו היתה שגורה, ובמידה מסויימת עדיין שגורה, בפי יהודים ספרדיים באפריקה הצפונית, תורכיה, יון, יוגוסלביה, בולגריה, רומניה, ישראל, צרפת, איטליה, אנגליה, ארצות-הברית ואמריקה הלטינית. אך הדור הצעיר משתמש בה במידה קטנה והולכת.

הירידה במסירת הפולקלור הספרדי בעל-פה נותנת יתר תוקף להכרח לשמור על פקדון יקר זה של היצירה העממית. ניתן לשמור על כמה מאוצרות אלה ע"י כינוסם והוצאתם-לאור של פתגמים ומימרות והקלטת שירים ורומנסות ספרדיים. הפתגמים של היהודים הספרדיים משופעים במוסר השכל, הן בתחום המצור-מצע של חיי המשפחה הן בתחום החברה והמנהגים המגלמים ערכים אנושיים. כמעט כל מצב בחיים מצא את ביטויו בפתגם הולם (4). הפתגמים והמימרות ממקור ספרדי גדושים בעושר לשוני ובביטויים ציוריים ומוזיקליים. מספר קטן יותר של פתגמים ומימרות, מוצאם בחיים הדתיים ומשום כך הם מכילים לעתים קרובות מלים עבריות כגון: עין הרע, חבר, חכם, טלית, חמין, יום-טוב, מזל, מזוזות, שכל, שבת ועוד.

תנאי החיים החדשים שבהם היו נתונים הספרדים, המגעים הכלכליים והתרבותיים המהורקים והולכים עם עמים דוברי שפות אחרות, החינוך המודרני שניתן לדורות החדשים במרכזים התרבותיים השונים, התפתחות המדע והטכנולוגיה — סיבות אלו ואחרות החזירו לשפת הלאדינו מלים ממקור תורכי, יוני, צרפתי, איטלקי, סלבי. רק מספר מוער של מלים זרות, "ספרדו" כדי להקל על תפוצתן בחיי יום ויום וגם על שימושן בפתגמים ומימרות. הפתגמים והמימרות של יהודי בוסניה והרצגובינה דומים מאד לפתגמים ולמימרות של קהילות יהודיות אחרות, אך במרוצת הזמן ספגו כמה מהם אלמנטים חדשים המדגימים לא רק את גוני השפה המדוברת של יהודי בוסניה אלא גם את אופייה של סביבת לידתם ופריחתם של הפתגמים האלה.

הפתגמים והמימרות מופיעים ביותר מגירסה אחת, אפילו כשמקורם באותו איזור, רק מפי אנשים שונים. עובדה זו מורגשת היטב גם באסופה זו המכילה 1.187 פתגמים ומימרות. הם ערוכים לפי סדר אלפב"תי, אך אין הוא גורע מרשם מיגוונם של הנשאים

התושבים משנת 1940). סרייבו היתה לאחד ממוקדי הכלכלה
החיים התרבותיים של היהודים הספרדיים בבלקנים. (1)
בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, היו 117 קהילות יהודיות
ביוגוסלביה, מהן 36 ספרדיות עם מספר כולל של 27.823 תושבים
(לפי מירשם התושבים בשנת 1940) (2).

בין השנים 1918—1941 הקימו יהודי בוסניה 26 מפעלים
תעשייתיים, קידמו את המסחר והמלאכה, פתחו 8 חנויות ספרים,
מספר בתי הוצאה-לאור ושני בתי דפוס. היהודים גם הטביעו את
חותמם כרופאים, עורכי דין, וטרינרים, אדריכלים ואגרונומים.
היהודים תרמו תרומה נכבדה לחיי התרבות בבוסניה והרצגו-
בינה; היו להם גם אגודות משלהם, „לה בנבלנציה“, „לה
הומנידרד“, „לה גלוריה“, „לה לירה“. בנוסף לפעילות החברתית
וההומניטרית, תרמו אגודות אלה לחיי התרבות, ההשכלה והאמנות
של יהודי בוסניה. הן פעלו יד ביד עם בתי הספר היהודיים שהיו
קיימים בקהילות הגדולות.

מבין יהודי בוסניה נודע גם מחוץ לשורותיהם שמו של יצחק
סמוקובליה, משורר ומחבר סיפורים; קלמי ברור, בלשן ומבקר
ספרותי; מרסל שניידר, פילוסוף; חיים אלקלעי, מבקר וכותב
מסות, והציירים והפסלים דניאל קביליו, דניאל אוזמו ויוסף לוי-
מונסינו (3).

יהודי יוגוסלביה, ביניהם רבים מבוסניה והרצגובינה, נטלו
חלק פעיל בתנועת העובדים ובתנועת הנוער הפרוגרסיבית של
עמי יוגוסלביה, ביחוד במאבק העממי לשיחרור בשנים 1941—1945.
המלחמות והרדיפות השמידו לא רק את האוכלוסיה היהודית
אלא גם את הנכסים החומריים שלהם, בניינים היסטוריים, יצירות
אמנות ומדע, ספרים, כתבי יד וארכיונים.

בימי הכיבוש פעלו הנאצים ביוגוסלביה בחמה שפוכה נגד
הקהילות כדי להשמיד כל זכר לקיומן. מתוך 82.000 היהודים
שגרו ביוגוסלביה בשנת 1941 נהרגו 67.000. יותר ממאה בתי
כנסת נחרבו ונהרסו, הארכיונים, האוספים והספריות של הקהילות
היהודיות הוחרמו או הושמדו.

כיום מספרן של הקהילות היהודיות ברפובליקה הפדרלית
הסוציאליסטית של יוגוסלביה מגיע ל-30 שבהן רשומות בסך
הכל (ספרדים ואשכנזים) 5.696 נפשות. השימוש ההולך וגובר
בשפת המקום דוחק בהדרגה את הלאדינו, השגורה עדיין בפי

(1) כל הערות השוליים והמזכאות, ראה במבוא בשפה האנגלית — המתרגם.

פתח דבר

אנו מפרסמים קובץ פתגמים ומימרות זה של היהודים הספרדיים מבוססניה והרצגובינה, מתוך רצון לשמר את אוצר הפולקלור שלהם ולהעמידו לרשות הקהל הרחב חוקרים המתעניינים בו.

לאחר גירוש היהודים מספרד ופורטוגל, התיישב חלק מהם בעריה הגדולות של האימפריה העות'מנית, אשר חלשה על חלקים מיוגוסלביה של ימינו: חלק מסרביה, מקדוניה, ובוסניה והרצגובינה. חלק מסויים מיהודים אלה התיישב בערי דלמציה. בכמה מן החבלים האלה היו כבר קיימות קהילות יהודיות קדומות הרבה יותר. על כך מעידים מימצאים ארכיאולוגיים מהמאות הראשונות לספירה (סולין, סני, בראץ', סטובי) וסיפורי נוסעים מימי הביניים. בנימין מטולדה (מהמאה ה-12) מזכיר יהודים בביטולה (מונסטיר), סקופיה (איסקופיא), אוהריד וסטרוגה. רשימת רכושו של ההגמון מספליט משנת 1397 מוכיחה כי היה קיים בית כנסת בעיר.

במאות ה-16 וה-17 היו קיימות קהילות ספרדיות בסרייבו, דוברובניק, ספליט, בלגראד, סקופיה, ביטולה, ניש וסמדרבו. מאוחר יותר התארגנו קהילות ספרדיות בטראבניק, מוסטר, באניה-לוקה ובערים אחרות בבוסניה והרצגובינה וכן בסרביה ובמקדוניה. במספר ערים, כגון סרייבו ובלגראד, היו קיימות, זו ליד זו, קהילות ספרדיות ואשכנזיות. בזאגרב, לבד מקהילה אשכנזית שזמנתה 9,000 נפש, היתה בשנת 1941 גם קהילה ספרדית שזמנתה 420 איש. מצב כזה שרר גם בזמון. בחלקה הצפוני של סרביה, כלומר בחבל וויורדינה, ובמחוזות הצפוניים והמערביים של קראואטיה וסלאבוניה היו למעשה כל הקהילות אשכנזיות.

הקדומה ואף הגדולה בקהילות בבוסניה והרצגובינה היתה קהילת סרייבו. בשנת 1779 הגיע מספר היהודים בעיר זו ל-1,070. לפי מירשם התושבים ב-1911 מנתה קהילה זו 5,000 נפש וערב מלחמת העולם השנייה, מתוך 14,500 יהודים בבוסניה והרצגובינה, גרו 8,114 בסרייבו (7,054 ספרדים ו-1,060 אשכנזים, לפי מירשם

המוזיאון ההיסטורי היהודי
של איגוד הקהילות ביוגוסלביה,
בלגראד

מכון בן-צבי
של יד בן-צבי
והאוניברסיטה העברית ירושלים

פתגמים ומימרות

של היהודים הספרדיים בבוסניה והרצגובינה

הוצא לאור בידי איגוד הקהילות ביוגוסלביה
בלגראד תשל"ו — 1976

המוציא לאור
איגוד הקהילות ביוגוסלביה

העורכת הראשית
ז'מילה קולונמוס

המערכת
ז'מילה קולונמוס
ד"ר לאבוסלב קרלבורג
ד"ר וידוסבה נדומצ'קי
לוצי פטרוביץ'

התרגום
ד"ר יוסיפ פרסבורגר / אנגלית
מרדכי מבורך ומרדכי כהן / עברית

העריכה הגרפית
איסו ברוך

עיצוב אמנותי
יובאן צ'ורצ'יץ, צייר אקדמי

בית הדפוס
„סרבושטמפה“

נדפס

ב־1.500 עותקים

בלגראד, תשל"ו — 1976

מכון בן-צבי
של יד בן-צבי
והאוניברסיטה העברית ירושלים

המוזיאון ההיסטורי היהודי
של איגוד הקהילות ביוגוסלביה,
בלגראד

פתגמים ומימרות

של היהודים הספרדיים בבוסניה והרצגובינה

הוצא לאור בידי איגוד הקהילות ביוגוסלביה
בלגראד תשל"ו — 1976